

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ԳԻՆ 250 ՂՐՈՒԺ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ Դ.

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ

Հ Ա Յ

ԿԱՅՍՐԵՐ ԵՒ ԿԱՅՍՐՈՒՀԻՆԵՐ

ՅՅՅ - ՅՅՕ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ

10 ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ

ՀԱԻԱՔԵՑ

ԶԱՐԵՀ Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Տպագր. ԶԱՐԵՀ Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

1909, Կ. ՊՈԼԻՍ

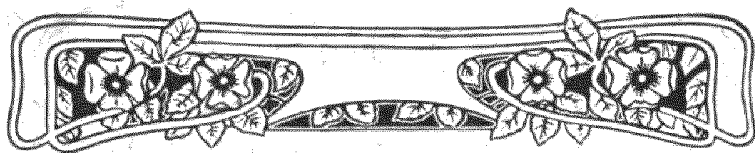
Grand
Museum
of
Natural
History

1

ԱՐԱԼ
ԷՄԻՆ
ՀԱՅ
ԿԱՅՈՒՆ
Բիւզանդական կայսրութեան ժամանակ Հայ Կայս-
րերու և Կայսրուհիներու ամբողջական ցուցակն է. —

Մօրիկ Հայկազն [583—602], ՄԺԵԺ Գնունի [668], Վարդան Փիլիպպիկ [711—713], Արտաւազդ [743], Մարիանէ [788—795], Վարդան Թուրք [803], Արշաւիր [808], Լեւոն Ե. Հայկազն (Արծրունի) [813—820], Թէոդոսիա [813—820], Եւփրոսինէ [823—830], Թէոտորա [830—867], Վասիլ Ա. Մակեդոնացի (Արշակունի) [867—886], Լեւոն Զ. Իմաստասէր [886—912], Աղեքսանդր Արշակունի [912—913], Կոստանդին Է. Պերփեռիսթէն [913—959], Ռոմանոս Ա. Լեկաբենոս [920—944], Հեղինէ [919—961], Ջիմանոս Բ. Կրտսեր [939—963], Յովհաննէս Զմէկիկ (Կիո ժան) [969—976], Թէոտորա Բ. [971—976], Վասիլ Բ. Պուլկարասպան [976—1025], Կոստանդին Ը. [1025—1028], Թէոտորա Գ. [1042—1056], Ռիթա [1296—1333]:

Ներկայ հատորիս մէջ խօսած ենք առաջին տասը թագակիր գլուխներուն վրայ, իսկ մնացեալներուն կենսագրութիւնները, որոնք աւելի ընդարձակ են՝ պիտի ամփոփենք կարճ միջոցի մը մէջ յաջորդաբար հրատարակելի հատորներու մէջ, որոնք առատօրէն պատկերազարդուած պիտի ըլլան:

ԼՈՒՍԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԷ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ կարծիքը և առհասարակ գրագէտներու կարծիքը այն է թէ Կ. Պոլսոյ հայ գաղթականութիւնը սկսած է կազմուիլ քաղաքին Օսմանցիներէն գրաւուելէն ետքը Սուլթան Մահմուտի հրամանով: Սակայն հիմնուելով շատ մը անուղղակի այլ բացայայտ փաստերու վրայ, կրնանք ըսել թէ Կ. Պոլսոյ հիմնարկութեան, այն է Մեծն Կոստանդիանոսի կայսրութեան ժամանակէն սկսած է հայ գաղթականութիւնը ի Կ. Պոլիս, այնպէս որ հինգերորդ դարու վերջին յունական պատմագրութեան մէջ կը տեսնենք հայ ընտանիքներու յիշատակութիւնը՝ որոնք ո՛չ միայն Կ. Պոլիս, այլ նաև Ադրիանուպոլիս և Յունական կայսրութեան արեւմտեան շատ մը քաղաքներու մէջ կը բնակէին:

Բեւեռագրական նորագոյն գիւտերու նայելով, Հայաստան՝ մինչեւ Մեծն Ալեքսանդրի աշխարհակալութեան աւտենը՝ աւատական տէրութիւն մը կը կազմէր. ամէն գաւառ ունէր իր առանձին թագաւորը, և այդպէս շատ թագաւորներ ունէին իրենց գլխաւորը: Վաղարշակ ալ իր կանոնադրութեան մէջ ընդունեց նախարարական այս օրէնքը, որու համեմատ իւրաքանչիւր նախարար տէր կը համարուէր գաւառի մը և միայն հարկ կը վճարէր կառավարութեան: Վարչական այս դրութիւնն էր որ ի վերջոյ պատճառ եղաւ Արշակունեաց թագաւորութեան քայքայումին ու կործանումին: Այդ ժամանակէն սկսեալ կը տեսնենք նշանաւոր հայազգի զօրապետներ՝ յունական բանակին և կայսերական արքունիքին մէջ: Հին յոյն պատմիչներ մէկէ աւելի անգամներ յիշա-

տակած են որ կայսեր հրամանով՝ Կ. Պոլիս բնակող այս կամ այն հայազգի իշխանը իր հայկական գունդով, յոյն զօրքեր եւս հետը առած, պատերազմի գացեր է Գոթացիներու վրայ, Ափրիկէի ապստամբ ժողովուրդներու վրայ, ևն.։ Այդ հայկազն իշխանները կամ նախարարները, Հայոց թագաւորութեան կործանումէն ետքը, այլ և այլ պատճառներով թողած էին իրենց աւատական երկիրները եւ եկած Կ. Պոլիս հաստատուած՝ իրենց զօրքերով։

Մեծն Յուստինիանոսի օրով Կ. Պոլսոյ մէջ կային հաստատուած բազմաթիւ հայ նախարարներ իրենց զօրքերով միասին. ասոնցմէ կը յիշենք միայն հետեւեալները՝ Ներսէս Պատրիկ Հայկազն՝ Մեծին Հայոց Նախարարութենէն, Ներսէհ Նախարար՝ Հայոց Բասէն գաւառէն, Շըմաւոն Նախարար՝ երբեմն վերականգնու Պարսից արքունի հանքերուն, Արտաւան Արշակունի, Վասակ, Արտաշիր, եւ ուրիշ բազմաթիւ նախարարներ։

Բայց Հայերը չէ թէ մի-

Մեծն Յուստինիանոս

այն զօրավարներ ու սպարապետներ տուած են Բիւզանդական Կայսրութեան, այլ նաև Կայսրեր, Կայսրուհիներ, Թագակիր Օծուած գլուխներ պարգեւած են անոր։ Եթէ բուն Հայաստանի մէջ հայ թագաւորները չկրցան պահպանել հայկական թագը՝ շատ մը պատճառներով, ընդհակառակը Բիւզանդական դահին վրայ Հայը պաշտպանեց ու ազատեց իր որդեգրած հայրենիքը և հո՛ն ուր Հռոմայեցի կայսրերը պարտուած էին, Հայը հո՛ն յաղթանակեց։ Ո՞վ կրնայ երեւակա-

յեւ թէ Վասիլ Մակեդոնացի անուն Հայ մը բարձրանայ Բիւզանդական աշխարհածաւալ գահին վրայ և գրաւէ զայն զաւակէ զաւակ, սերունդէ սերունդ, գրեթէ ամբողջ դարու մը տեւողութեամբ:

Այս պատմութիւններն են ահա զոր կը ներկայացնենք մեր ընթերցողներուն, քաղելով մեծ մասամբ եւրոպական աղբիւրներէ, աղբիւրներ՝ որոնք մէյմէկ հեղինակութիւն կը կազմեն. աւելորդ է հետեւաբար կասկածիլ թէ այս կայսրերը իրօք Հայ են. մասնագէտ եւրոպացիներ, որոնք և ոչ մէկ չահ ունին ազգասիրական տեսակէտով, տարիներով քննենք պրպտեր են ու կը վստահացնեն թէ Բիւզանդական Գահուն այդ պարծանքները ՀԱՅ են, ՀԱՅՈՒ ԱՐԻԻՆ ԿՐԱԾ են:

Թագակիր Հայ Գլուխներ. —

Մօրիկ Հայկազն (583—602), ՄԺԺԺ Գնունի (668), Վարդան Փիլիպպիկոս (711—713), Արտաւազդ (743), Մարիանէ Կայսրուհի (783—795), Վարդան Թուրք (803), Արշաւիր (398), Լեւոն Ե. Հայկազն [Արծրունի] (813—820), Թէոդոսիա (813—820) եւ Եւփրոսինէ Կայսրուհիներ (823—830)

Պատկերներ. —

Մօրիկ Հայկազն. Մօրիկի դրամը. Մեծն Յուստինիանոս. Թիպէր. Փոկաս. Հերակլ. Կոստանդ. Կոստանդին Պուզոնատ. Վարդան Փիլիպպիկոս. Վարդան Փիլիպպիկոսի դրամը. Թիպէր Բ. Յուստինիանոս Ընչատ. Կոստանդին Ե. Կոպրոնիմոս. Իռէնէ Կայսրուհի. Կոստանդին Զ. Նիկեփոր Ա. Լոդոթէթ. Միքայէլ Բ. Թլուատ. Լեւոն Ե. Հայկազն [Արծրունի] Միքայէլ Ա. Ռէնգարէ:

Համառօտ Կենսագրութիւններ ու Ծանօթութիւններ. —

Խոսրով Ա. Անուշիրվան (Պարսից թագաւոր) — Լոմպարտացիք — Ավարներ — Խոսրով Բ. Բարվիզ (Պարսից թագաւոր) — Կոստանդ Բ. (641—663) — Կոստանդին Դ. Պուզոնատ — Յուստինիանոս Բ. Ընչատ (685—695) — Կոստանդին Ե. (741—775) — Քիրսոն (նաւահանգիստ) — Ի՞նչ է Պատկերամարտութիւնը — Կոստանդին Զ. — Իռէնէ Կայսրուհի (780—790 եւ 792—802) — Նիկեփոր Ա. Լոդոթէթ — Նիկեփոր Պատրիարք — Միքայէլ Բ. (820—829) — Միքայէլ Ա. Ռէնգարէ:

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՅ ԿԱՅՍՐԵՐԸ ԵՒ ԿԱՅՍՐՈՒՅԻՆԵՐԸ

ՄՕՐԻԿ . ՀԱՅԿԱԶՆ

[582—602]

Բիւզանդիոնի Գահին վրայ բազմող առաջին հայազգի կայսրը եղաւ ՄՕՐԻԿ ՀԱՅԿԱԶՆ: Մեծն Կոստանդիանոսէն հաշուելով Բիւզանդական իշխանութեան տասնեւիններորդ կայսրը կը համարուի. ասիկա ուշադրութեան արժանի պարագայ մըն է, քանի որ տակաւին չէր հասած այն ժամանակները ուր դաւադիր զօրապետներ՝ բանակը ապստամբեցնելով կը յաջողէին գահ բարձրանալ:

Բարձրահասակ մէկն էր Մօրիկ, անուշ՝ լուրջ դէմքով, գըլուխը ճաղատ՝ բայց կիսովին ծածկուած դեղձան մազերով: Մնած է 539ին Կապադովկիոյ Արարիսոս քաղաքին մէջ (Փոքր Ասիոյ Արծն գաւառը, հիմակուան Կարինի մօտերը): Հայաւանդութիւնը, Արազածոտն գաւառի Օշական գիւղը կամ Տարօնը կը ցուցնէ իբր ծննդավայր, սակայն առաջինը ամէնէն ստույգն ըլլալ կ'երեւի:

Մօրիկ Հայկազն

Մօրիկ Հայ էր հօրը կողմէ, իսկ մօրը կողմէ Հռոմայեցի: Ինք նախամեծար կը համարէր Հռոմայեցի կոչուիլ:

Հայ աւանդութեան նայելով Մօրիկի հայրը Պօղոս անու-
նով երկրագործ մըն էր : Յոյն ժամանակակից պատմիչները ,
գուցէ շողոքորթութեան համար՝ անոր վրայ ազնուականու-
թեան զրոյցներ հանեցին : Մայրն էր Յովհաննա՝ որու Ատեւ-
բիոս եղբայրը Արաբիսոսի եպիսկոպոս էր , իսկ քոյրը՝ Մայ-
րապետներու մեծաւորուհի : — Մօրիկ միակ եղբայր մը ու-
նեցաւ՝ Պետրոսը՝ որ Փոկասի ձեռքով սպաննուեցաւ : Իսկ
քոյրերն էին 1. Գորգիա [ամուսնացած Փիլիպպիկոսի հետ],
2. Թէոկտիստոս [ամուսնացած Գրիգոր իշխանին հետ], 3.
Դամիանա [նախ ամուսնացած , յետոյ Երուսաղէմի վանքին
մեծաւորուհի եղած] :

Մօրիկ վեց մօնչ և հինգ աղջիկ զաւակ ունեցաւ . —
1. Փլաւիոս Թէոդոս [ծնած 585ին , հինգ տարեկանին թա-
գաւոր պսակուեցաւ , 601ին ամուսնացաւ , 602ին գլխատուե-
ցաւ], 2. Տիբեր [Արեւմուտքի ապագայ թագաւորը , հօրը
հետ գլխատուեցաւ], 3. Պետրոս , 4. Պաւղոս , 5. Յուստի-
նոս , 6. Յուստինիանոս [ասոնք իրենց հօրը հետ գլխատ-
ուեցան] : Իսկ աղջիկներն են 1. Անաստասիա , 2. Թէոկդիս-
դէ , 3. Կղէոպատրա [ասոնք իրենց մօրը հետ վանքի մը մէջ
բանտուեցան՝ Փոկասի հրամանով] , 4. Սապատրա , 5. Մա-
րիամ [ամուսնացած Պարսից Խոսրով թագաւորին հետ՝ ըստ
արաբ ու պարսիկ հեղինակներու] :

Մօրիկի հայրը , գիւղացի կամ ազնուական , առնական
կրթութիւն մը տուաւ զաւկին , անվեհեր հոգի մը ներշնչե-
լով անոր : Մօրիկի կեանքին առաջին շրջանը սահեցաւ մը-
թութեան մը մէջ զոր չեն լուսաւորած պատմիչները : Յան-
կարծ զինքը կոմս եղած կը տեսնենք Պալատի պահապան
զինուորներու : Ասիկա առաջին քայլը եղաւ դէպի Բիւզան-
դական գահը , որու ճամբան յարգարեց՝ Հայաստանի մէջ
Մօրիկի տարած յաղթանակները Պարսիկներուն դէմ :

Հայոց Պատմութեան մէջ նշանաւոր է 571ի յեղափոխու-
թիւնը : Պարսիկ ժոգերը հաստատուած էին Դուին և հոն

ատրուշան մը կանգնել կ'ուզէին: Վարդան Մամիկոնեան՝ գրգռուած ամբոխին գլուխը անցած՝ յարձակեցաւ Սուրէն մարզպանին ապարանքին վրայ և սպաննեց զայն՝ իր եղբօրը մահուան վրէժը առնելով: Յետոյ ջարդեց բոլոր մոգերը և բացէ ի բաց ապստամբութեան դրօշը պարզեց: Այս շարժումին միացան վրացիներն ու Ալանները իրենց Շարուհ թագաւորին առաջնորդութեամբ:

Կարգ մը պատմիչներ այս շարժումը տարբեր պատճառի կը վերագրեն: Պարսից թագաւորը իր ազգականներէն Սուրէնը իբր մարզպան Հայաստան ղրկած էր: Սուրէն իր սրիկայ բարքով թշնամանած էր նախարարներուն մեծ մասը. Վարդան Մամիկոնեան ալ զոհ երթալով այս գազանին՝ սպաննեց զայն, և բոլոր հայ նախարարներուն գլուխը անցնելով ապստամբեցուց զանոնք: Միւս կողմէ՝ ընտանիքն ու զաւակները Պոլիս ղրկելով Յուստինիանոսէն օգնութիւն խնդրեց:

Պարսիկները միւս կողմէ անգործ չէին կենար. ահազին բանակ մը պատրաստեր էին հեծեալներու, հետեւակներու, ուղտերու և փիղերու, որ Դերենի հրամանատարութեամբ Հայաստան կը մտնէր: Ընդհարումը տեղի ունեցաւ Կաղամախի դաշտերուն մէջ: Սոսկալի պատերազմէ մը հաջքը յաղթութիւնը Հայոց ժպտեցաւ:

Սակայն մէկ յաղթանակով կարելի չէր երկիրը ապահովել, որովհետեւ Պարսիկները աւելի խոշոր նոր բանակ մը պատրաստած էին Վահրամ Չուպինի առաջնորդութեամբ: Միւս կողմէ ալ Հայ նախարարներուն մէջ ըստ սովորականին անմիաբանութիւն տիրած էր:

Վարդան դիմեց Կ. Պոլիս Հռոմէական պետութեան օգնութիւնը խնդրելու: Կայսրը յիշելով Տրդատի օրով տրուած խոստումը, յայտարարեց թէ ինք կ'ստանձէ Քրիստոնեաներու դատին պաշտպանութիւնը: Բայց պատերազմը ձախող գնաց Յոյներուն, խոսքով անձամբ 140,000 զօրքերու գլուխը անցած Հայաստան մտաւ և Յոյները պարտութենէ

պարտութիւն գլտորելով՝ պաշարեց Մծբինը (*): Բիւզանդի-
ոնի Կայսրը զայրացած այս պարտութիւններէն հտ կանչեց
Յուստինիանոս զօրավարը և տեղը Ընդհանուր Սպարապետի
տիտղոսով Մօրիկը Արեւելք դրկեց (577):

Մօրիկ բանակատեղին հասնելով զօրքերը կարգի դրաւ
և բռն թափով Արծն գաւառը արշաւեց, յաղթելով ու
գրտւելով ճամբուն վրայ գտնուած բերդերն ու քաղաքները,
տասը հազար գերի ալ Կ. Պոլիս դրկեց: Միայն Բիզանէս
իշխանը կրցաւ պաշտպանել Խլոմար քաղաքը Մօրիկի դէմ:

Այս միջոցին Յուստինիանոս մեռ-
նելով իրեն յաջորդեց Թիպէր (578):
Բիւզանդիոնի քաղաքակաւանութիւնը
կուգէր հիմայ աւելի հաշտ յարաբերու-
թիւն մը ունենալ Պարսից հետ, որով-
հետեւ Բարբարոսները՝ Բիւզանդիոնը
Պարսից հետ զբաղած տեսնելով, սկը-
սած էին Եւրոպայի կողմէ տհաւոր յար-
ձակումներ կատարել: Երկու մեծ թըշ-
նամիներու հետ կռուիլը քաղաքական
վտանգ մըն էր Հռոմէական պետութեան
համար: Թիպէր Պարսից կուտար Հա-
յաստանն ու Վրաստանը, փոխարէն
խնդրելով խաղաղութիւն եւ Դարա քաղաքը: Պարսից ար-

Թիպէր

(*) Խոսքով Ա. Անուշիրվան, Պարսից Սասանեան Թագաւոր, որդի
Խօպատի, ծնած է ճրդ դարու սկիզբները, մեռած 579ին. Խոսքով յա-
ջորդեց իր հօրը 531ին եւ զաշնակցեցաւ Յուստինիանոսի հետ, պայ-
մանաւ որ այս վերջինը իրեն վճարէ 11,000 ոսկի իբր պատերազմական
տուգանք: Ներքին ապստամբութիւն մը զսպելէ ետքը Բիւզանդացւոց
հետ սկսաւ պատերազմիլ. Հիրայի Ալմուտիր Թագաւորը զրգուելով որ
Յուստինիանոսի երկիրներուն վրայ արշաւէ: Խոսքով յաղթուելով կը
պատրաստուէր Բիւզանդիոն երթալ հաշտութիւն խնդրելու երբ մեռաւ:
Խոսքով է որ Մագղէականութեան վերջ դրաւ եւ Իրանի արեւելքի կողմը
գտնուող երկիրներուն, Հնդկաստանի հետ յարաբերութիւն մշակեց:

քան պատասխանելու տեղ, անձամբ բանակի մը գլուխը անցած Մօրիկի դէմ քալեց: Ինքզինքը արդէն յաղթական կը կարծէր, երբ Կորդուաց լեռներուն վրայ՝ տեսաւ հեռուէն գիւղեր ու քաղաքներ որոնք կ'այրէին Մօրիկի ձեռքով: Շահնշահը սոսկաց այս յանդգնութենէն և չհամարձակելով հայ զօրավարին հետ չափուիլ՝ Զիրմա գետին առջեւէն ետ դարձաւ և քաջուեցաւ Պարսկաստան, ուր սեւամաղձութենէ բռնուելով մեռաւ: Մեռած պահուն կ'ըսէր. « Փառքն ալ երազ մըն է. աշխարհները որոնց տիրեցի, այսպէս կը թողուն զիս ահա »:

Սոսրովի յաջորդեց Որմիզդ (579): Բիւզանդացիները կրկին հաշտութիւն առաջարկեցին և Թէոդորոս ու Զաքարիա Պարսկաստան զրկեցին բանակցութեան սկսելու համար: Որմիզդ առաջնորդներ զրկեց յոյն պատգամաւորներուն՝ որպէսզի անոնց երկար թափառումներ ընել տան, մինչեւ որ ինք պատերազմի պատրաստութիւններ տեսնէ: Երբ Թէոդորոս ու Զաքարիա Որմիզդի առջեւ ներկայացան, Շահնշահը պատասխանեց անոնց խաղաղութեան առաջարկին, « Հայրս կ'ուզէր հաշտուիլ, բայց ես՝ ո՛չ երբէ՛ք. ինք իր սրով ստացաւ աշխարհները, ուստի ազատ էր զանոնք դարձնելու, բայց ինծի համար հայրենի ժառանգութիւն մըն են, մինչեւ վերջը պէտք է պաշտպանեմ զանոնք: Կը հաշտուիմ ձեզի հետ պայմանով որ ամէն տարի կանոնաւորաբար վճարէք Յուստինիանոսի խոստացած հարկերը »:

Պատերազմի յայտարարութիւն մըն էր ասիկա: Մօրիկ որ Պոլիս դարձած էր, գարնան սկիզբները մեկնեցաւ դէպի Արեւելք: Այս անգամ իրեն օգնական ունէր Ներսէս Բ. Հայկազն զօրավարը:

Երկու հայ զօրապետները փոթորիկի պէս անցան Հայաստանի սահմաններէն և մտան Մարաստան, մինչդեռ միւս կողմէ Յուստինիանոս զօրավարը ամբողջ Հայաստանի տիրելով Կասպից ծով կը հասնէր և հոն Որմիզդին յաղթելով անոր գանձերը գերի կը բռնէր:

Որմիզդ իր զէնքերը դարձուց Մօրիկի դէմ, և անկէ ալ չարաչար պարտութիւն մը կրելով ստիպուեցաւ հաշտութիւն խնդրելու խոնարհիլ: Բիւզանդացիք կ'ընդունէին Պարսիկներուն բոլոր առաջարկները, բայց կը մերժէին Վարդան Մամիկոնեանը անոր յանձնել:

Ուստի պատերազմը նորէն սկսաւ Քոսթանդինայի դաշտերուն մէջ: Պարսիկ սպարապետը Դովըճի հնարգ մը մտածեց Մօրիկը խաբելու համար: Լրաբերներ զրկեց ձուքերնին սուտ նամակներ տալով որոնց մէջ մանրամասն կ'ըսուէր թէ Պարսիկները ինչ դիրք պիտի բռնեն, այնպէս որ Մօրիկ եթէ հաւատար այս նամակներուն՝ բոլոր ծրագիրները պիտի խանգարուէր ու յաղթուէր: Լրաբերները բռնուեցան. բայց քարերաղդաբար Չաքարլիս դեսպանը Պարսից բանակին մէջ կը գտնուէր, մարդ զրկեց Մօրիկի որ չհաւատայ ու Քոսթանդինայի դաշտին մէջ իջնէ բանակելու: Պարսիկներն ալ նոյն դաշտը իջան և արիւնհանգ խառնուրդ մը տեղի ունեցաւ: Յայները յաղթեցին. Թախտատը տեսաւ իր վրանէն այս պարտութիւնը և զէնքերը առնելով վազեց դէպի Թըշնամեաց կեդրոնը և հոն քաջութեամբ ինկաւ (580):

Վերջնական հարուածը տրուած էր Պարսիկներուն: Երբ Մօրիկ ու Ներսէս երկու հայկազուն զօրավարները Բիւզանդիոն դարձան՝ շրջապատուած 5000 գերիներէ, ընդունուեցան արքայապայել փառքով. կայսրը՝ ամբողջ արքունիքով ընդառաջ ելաւ, ժողովուրդը խանդավառութեան ցոյցեր ըրաւ:

Թիպէր կայսրը՝ արեւելեան ոճով վարձատրեց Մօրիկի քաջութիւնը՝ աղջիկը անոր հետ նշանելով: Քանի մը օր ետքն ալ Ծերակուտի անդամները, Խորհրդականները, Եկեղեցականները ժողովի հրաւիրելով հրաժարեցաւ գահէն եւ թագաժառանգէ զուրկ ըլլալուն Մօրիկը նշանակեց իրր յաջորդ իրեն (582 Օգոստոս 2):

Քանի մը օր ետքը մեռաւ Թիպէր:

Ժողովրդական աւանդութիւն մը տարբեր կերպով կը պատմէ Մօրիկի գահակալութիւնը:

Թիպէրի մեռնելովը գահը թափուր կը մնար : Կայսրու-
թեան յաւակնող իշխաններուն միջեւ ահագին կռիւ մըն է
ծագեցաւ թէ ո՛վ պիտի ըլլայ կայսր : Պատրիարքը վերջ մը
դնելու համար այս վէճին , առաջարկեց որ վիճակ ձգեն մէ-
ջերնին և որո՛ւ որ ելլէ՝ միւսները անոր հնազանդին : Առ-
տուն լուսնալուսն , պիտի երթային քաղաքին աւագ դուռը
բանային , առաջին գիմացնին ելլողը պիտի բերէին պալատ
և կայսերական թագը ձեռքը տային . որո՛ւ գլուխը որ դնէր՝
ան պիտի ըլլար կայսր :

Յաջորդ առտուն գացին դուռը բանալու : Մօրիկը տե-
սան որ էջու մը վրայ կանանչեղէն բեռցուցած կը ծախէր
օրապահիկը հալթայթելու համար : Զինուորները առին զայն ,
բաղնիք տարին , լուացին , հագուեցուցին և արքունիք բե-
րին : Երբ Մօրիկ տեղեակ եղաւ գործին , բոլոր ներկայ ե-
ղողներէ երգում ու գիր պահանջեց որպէս զի թագէն զրկը-
ուածները հաքէն չմլատին իրեն . բոլոր իշխանները գոհա-
ցում տուին , և կարգաւ նստեցան : Մէջտեղը կը գտնուէր
թագը՝ գահուն վրայ դրուած և կայսերական կօշիկները :
Մօրիկ թագը առաւ և ներկաներուն շրջանը բրաւ կարգով ,
իւրաքանչիւրին քովը երթալուն այնպէս մը կը ցուցնէր թէ
թագը անոր գլուխը պիտի դնէ՝ վայրկինական երջանկու-
թիւն մը պարգեւելով : Յետոյ գնաց գահին վրայ նստաւ ու
թագն ալ իր գլուխին վրայ դրաւ : Ներկաները սարսափե-
ցան , բայց երգում ըրած էին թէ որու գլուխը որ Մօրիկ
դնէր թագը՝ անիկա պիտի ընդունին իբր կայսր : Պատրի-
արքը մօտենալով կարմիր կօշիկները հագցուց Մօրիկին ու
առջեւը խոնարհեցաւ . միւս իշխաններն ալ իրենց կարգին
եկան խոնարհելու և ընդունեցին զայն իբր կայսր գոչելով ,
« Կեցցէ Մօրիկ կայսրը » :

Թիպէրի մեռնելէն երկու օր հաքը տեղի ունեցաւ Մօ-
րիկի հարսանիքն ու գահակալութեան հանդէսը : Արարողու-
թիւնը տեղի ունեցաւ Այս Սօֆիա եկեղեցիին մէջ : Խրախ-

ճանաթիւնները տեւեցին եօթն օր ու եօթը գիշեր։ Համդէտն րէն հաքը Մօրիկ մարդ ղրկեց հօրը իր գահակալութիւնը իմաց տալու և խորհուրդ հարցնելու համար։ Ծերունին, որ բանջարանոցին մէջ տունկեր խնամելու զբաղած էր, պատառխան չտուաւ, միայն ձեռքի գաւազանովը խոշոր կաղամբներուն գլուխները կտրտեց։ Մօրիկ հասկցաւ հօրը ինչ ըսել ուզելը, և կամաց կամաց ազդեցիկ իշխանները մէջտեղէն վերցուց։ Պատմիչներէ ոմանք սուտ կը հանեն այս պատմութիւնը, ըսելով թէ Մօրիկի հայրը հարստութիւն ժամանակ ներկայ էր։

Քառասուն երեք տարեկան էր Մօրիկ երբ գահը բարձրացաւ։ Երիտաւարդական թափը հանդարտած էր իր մէջ, տակաւ տեղի տալով ծանրախոհութեան. լուրջ էր ան եւ դժուարամերձեանալի. դանդաղ երեւնալու չափ խոհեմ էր. կը սիրէր կրօնքը երբ ան տէրութեան շահերուն չէր վնասեր. չափազանց ազահ էր ամէն մարդկային զգացում խեղդելու աստիճան. զէնքերու սիրահար էր և գիրքերու բարեկամ։ Իր առաջին գործը եղաւ զինուորական արուեստը ծաղկեցնել, անձամբ գիրք մըն ալ գրեց այս նիւթին վրայ. խրամի սովորութիւնը որ վերցուած էր՝ վերահաստատեց։ Բարբարոսաց յարձակումներու առաջին առնելու համար կարքեդոնի և Հռաւեննայի մէջ բզեչիներ հաստատեց եփլաւք տխտոսով. ասոնք քաղաքական կառավարիչներ ըլլալէ աւելի զինուորական հրամանատարներ էին։ Ասոր հետեւանքով է որ ութերորդ դարու մէջ հաստատուեցան բանակաթեմերը։

Պիլսոյ Պատրիարքը սկսած էր ինքզինքը Տիեզերական անուանել։ Գրիգոր Ա. պապը (590—604) բողոքեց այդ նորութեան դէմ։ Արեւելքի Պատրիարքները Հռոմի կողմը բռնեցին, և Քահանայապետը խափանել տուաւ զայն։

Քաղկեդոնի Ժողովի խնդիրը, որ երկար տարիներէ ի վեր երկպառակութեան պատճառ եղած էր Հայերուն եւ

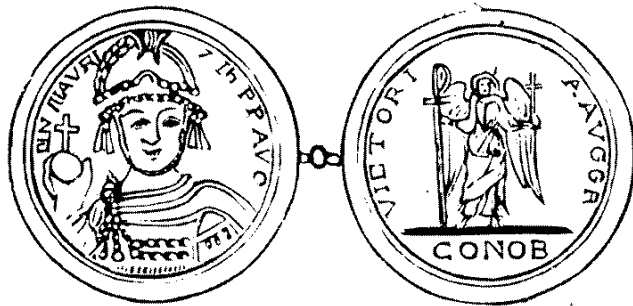
Յոյներուն միջեւ, վերստին սկսաւ յուզուիլ Մօրիկ կայսեր օրով: Արրահամ կաթողիկոս մոյսրական համարելով Քաղկեդոնի ժողովը, չէր ուզեր որ Վրացիները ընդունին զայն, սակայն երբ Վրացիք Կիւրիների խորհրդով ընդունեցին այդ ժողովը՝ Արրահամ կաթողիկոս մեծ ժողով գումարելով նզովեց Կիւրիներ, նզով կարգաց նաեւ անոնց որ խնամութիւն, վաճառականութիւն և ուրիշ գործերու մէջ հազարդակցութիւն կ'ունենան Վրացիներու հետ: Այն ատենէն (596էն) սկսեալ է որ Վրացիները որոշակի բաժնուեցան Հայերէն: Այս առթիւ Մօրիկ հրամայեց ժողով գումարել ի Կ. Պօլիս, և հոն հրաւիրեց Հայոց և Յունաց եպիսկոպոսները: Արրահամ կաթողիկոս զրկեց իր աթոռակալը Վրդանէս՝ վարդապետ և Գրիգոր վարդապետ, ասոնց հետ գացին ուրիշ տառնելներ եպիսկոպոսներ Յունաց բաժինի Հայաստանէն: Ժողովի ժամանակ Հայոց եպիսկոպոսներ ընդունեցին Քաղկեդոնի ժողովը, իսկ Գրիգոր և Վրդանէս չհաւանեցան ու ետ դարձան: Այս պատճառով մեծ շփոթութիւն ինկաւ Յունաց և Պարսից բաժինի Հայերուն մէջ՝ որ տեւեց երեք տարի: Մօրիկ կայսրը իր բաժինի Հայերը հանեց Արրահամ կաթողիկոսի հնազանդութենէն, և զանոնք առանց կաթողիկոսի չձգելու համար՝ կաթողիկոս նշանակեց Յովհան անուն մէկը Կոգաց գաւառի Քաղարան գիւղէն. այս կաթողիկոսը կը նստէր Կոտայք գաւառի Աւան գիւղաքաղաքին մէջ, Կռիւր սակայն ա'լ աւելի սաստկացաւ երկու բաժինի Հայոց միջեւ և տեւեց մինչեւ Յովհանի մահը:

Մօրիկի արտաքին քաղաքականութիւնը կարելի է ամփոփել մէկ բառի մէջ՝ պաշտօնազմ: Զէնք առաւ եօթը ազգերու դէմ՝ Պարսից, Սքլաւոններու, Ավարներու, Լոմպարտացիներու, Գաղղիացւոց, Մաւրիտանացւոց և ուրիշ քանի մը մար ազգերու դէմ: Մօրիկ չունէր սակայն դիւանագիտական յղի. երբ Պարսից թագաւորութիւնը երկպառակտեցաւ ու ներքին կռիւներու ընդարձակ ասպարէզ մը բացուեցաւ, Մօրիկ երեսար մէկ հարուածով ոչնչացնել այդ

մշտատեւ թշնամին և ըլլալ Ադեքսանդրի պէս մեծ կայսր մը, բայց չըրաւ ատիկա :

583ի սկիզբները սոսկալի հրդեհ մը մոխիր դարձուց Պոլսոյ մեծ մասը . նոյն տարին Մայիս 10ի իրիկունը ահռելի երկրաշարժ մը գետին կը տապալէր ինչ որ նախորդ հրդեհը խնայած էր :

Տարի մը հազիւ անցած էր Մօրիկի գահակալութենէն, երբ կրկին բոբբօքեցաւ պարսկական պատերազմը : Յունաց սպարապետն էր Յովհաննէս Միլսթաքիոն, որու կրած յաշորդական պարտութիւնները պատճառ եղան որ Մօրիկ

Մօրիկ Հայկազնի դրամը

զինքը պաշտօնանկ ընելով տեղը Փիլիպպիկոսը ընդհանուր սպարապետ և կայսերական փեսայ ընէ (584) :

Փիլիպպիկոս Միջագետք եկաւ : Մծբինի, Արծնի և Մոնոկարտի մէջ երկու թշնամի բանակները պզտիկ բաղխումներ կ'ունենային, ուրկէ աւելի բնակիչները կը վնասուէին քան պատերազմիկները : Վերջնական բաղխումը տեղի ունեցաւ Սուրկոնի դաշտին մէջ : Պարսիկ սպարապետը՝ Խարդարիքա՝ մազապուր կրցաւ փախչիլ մինակը և ապաստանիլ Դարա քաղաքը :

586ին Պարսիկները նոր բանակ մը պատրաստեցին որ աւելի ուղտերու կարաւանի մը երեւոյթն ունէր : Փիլիպպիկոս զբաղած էր Խլոմար բերդը պաշարելու . երկու կողմէ Պարսիկներէն չբռնուելու համար պաշարումը վերցուց եւ

բայ դաշտը իջաւ : Խլումարը պաշտպանող Պարսիկ սպարապետը Զարերգաս յաջողեցաւ պարսիկ բանակին հետ հաղորդակցութեան մտնել և յունական բանակը Երկու կրակի մէջ առնել : Այդ գիշերը պատերազմական տարեգրութեանց մէջ անօրինակ դէպք մը տեղի ունեցաւ : Փիլիպպիկ, Բիւզանդական ընդհանուր սպարապետը, գիշերանց փախու բանակատեղիէն, ձգելով բանակը ինք իր գլխուն, և պահուըտեցաւ Աֆուման գղեակը : Անկարագրելի էր բանակին իրարանցումը երբ յայտնուեցաւ սպարապետին փախուտը : Հոքս դին փնտռելէ ետքը գտան զայն պահուըտած գղեակին մէջ : Փիլիպպիկ պատերազմի չմտնելու համար ամբողջ տարի մը անկողին պառկած անցուց, հրամատարութիւնը Հերակլիտոսի յանձնելով : Այս անգործութիւնը պատճառ եղաւ իր անկումին : անոր սպարապետ նշանակուեցաւ Պրիսկոս :

Մօրիկ առաջուրնէ հրովարտակ մը յանձնած էր Փիլիպպիկի, որով զինուորներուն ռոճիկը կը պակսեցնէր : Փիլիպպիկ ասիկա չէր հրատարակած սրովհետեւ գիտէր թէ տաթաամբութիւն պիտի ծագի : Բայց հիմակ որ ինք կը խաւաւրէր, աճապարեց գրգռող հրովարտակը Հերակլիտոսի զրկել Տարսոնէն, հրամայելով զայն անմիջապէս կարգաւ բռնուիլն և յետոյ իր գունդով միկնիլ Հայաստան, ինչ որ հաւատարմաբար կատարեց Հերակլիտոս :

Եւր սպարապետին գալուտը լսելով բոլոր բանակը ընդ առաջ գնաց, սակայն Պրիսկոս, ի բնէ գոռոզ, ձիէն վար չիջաւ իր զինեալ հպատակներուն հետ քալելու համար ինչպէս որ սովորութիւն էր (587 Ապրիլ 1) : Իսկ Զատիկի տօնը կատարելէ ետքը երբ թոշակներն ալ պակսեցուց, բանակին զայրոյթը ապստամբութեան փախուեցաւ : Որչափ կայսեր արձան ու պատկեր կար՝ փշրելէն ետքը, ուրերբով ու քարերով Պրիսկոսի վրանը վազեցին, զայն կոստանդինա, ամիէ Եդեսիա և մինչեւ Բիւզանդիոն հալածեցին, իսկ իրենք իրենց սպարապետ ընտրեցին Դերմանոս :

Մարտիրոսապոլիսի քով տարուած չքեղ յաղթանակ մը , ուր Պարսից Մերուժան սպարապետը սպաննուեցաւ , վերջ դրաւ այս ապստամբութեան (587) :

Մօրիկ սպարապետ կարգեց Փիլիպպիկը , յետոյ Կոմենզիոլ (591) : Այս վերջինին ձեռքով Բիւզանդացիները վճռական յաղթանակներ ունեցան Պարսիկներուն վրայ : Վահրամ , Պարսից զօրավարը , Հայաստան մտնելով ամբողջ Սիւնեաց գաւառը կը թալլէր . լսելով թէ Բիւզանդական բանակը կը մօտենայ Ռոմանոս անուն զօրավարի մը հրամանատարութեան տակ , եկաւ բանակեցաւ Երասխի ափերուն վրայ Գանձակ քաղաքին մօտերը : Երկու բանակներուն խառնուրդը սոսկալի եղաւ , Երասխ գետը կարմրեցաւ Պարսիկ արիւնով . յաղթանակը Բիւզանդացիներունն էր : Պարսիկներու այս պարտութենէն այնքան զայրացաւ Որմիզդ , որ Վահրամին զրկեց՝ իբր նուէր՝ կնկան հագուստներ : Վահրամ ասոր պատասխան , նամակ մը զրկեց սա սկզբնաւորութեամբ . « Որմիզդայ , դստեր Խոսրովու , խնդալ » :

Զօրավարին ուղղուած նախատինքը ամբողջ բանակին կ'երթար , որ արդէն դառնացած իր պարտութենէն , ապրտամբութեան դրօշը պարզեց : Արքայից արքան ուրիշ բանակ մը զրկեց անոր դէմ , բայց ասոնք ալ , Որմիզդէն գլխաւոր , իրենց զօրավարը սպաննեցին և Վահրամի կողմը անցան : Ժողովուրդը ալ , իր կողմէ , գահընկեց ըրաւ Որմիզդը և անոր տեղ գահ բարձրացուց անոր տղան Խոսրով (*) : Նոր

(*) Խոսրով Բ. Բարվիզ , Պարսից Թագաւոր Սասանեան հարստութենէն : Ծնած է ճրդ դարու վերջերը , մեռած՝ 628ին , 590ին յաջորդեց իր հօրը՝ Որմիզդի . ստիպուեցաւ կռուիլ Վահրամի հետ որ գահուն աջ ունէր : Յաղթուելով Յունաց ապաւինեցաւ , Մօրիկ կայսեր օգնութեամբ վերստացաւ իր գահը . իսկ Վարդան՝ յաղթուելով Ներսէս զօրավարէն , Թուրքերու մօտ ապաւինեցաւ : Խոսրով , ի փոխարէն , Մօրիկի տուաւ Դարա քաղաքը եւ Հայաստանի մէկ մասը . ամուսնացաւ Բիւզանդացի կայսեր աղջկան հետ : Փոկասի Մօրիկը սպաննելովը Իրանի եւ Բիւզան-

Թագաւորին առաջին գործը եղաւ հայրը գլխատել տալ, յետոյ հնազանդութեան հրաւէր ղրկեց Վահրամին: Ապստամբ զօրավարը անարգալից պատասխան մը տուաւ, Խոսրով բանակին գլուխը անցած Վահրամի դէմ եկաւ, բայց սոսկալի պարտութիւն մը կրելով հազիւ հազ կրցաւ ճողոպրիլ և ապաստանեցաւ, գրեթէ մինակը՝ Կիրկեսոն քաղաքը, որ Բիւզանդացիներուն ձեռքն էր: Հոնկէ նամակով մը դիմեց Մօրիկի օգնութիւն խնդրելու: Կայսրը ստուար բանակով մը ներսէս Հայկազնը ղրկեց Խոսրովի, ինչպէս նաև Դոմիտիանոս եպիսկոպոսը՝ զայն քրիստոնեայ դարձնելու համար: Պատերազմը տեղի ունեցաւ Գանձակի մէջ, Պալարաթ գետին եզերքը: Վահրամ սպաննուելով՝ իր զօրքերը ցրուեցան: Խոսրով իր հօրենական զահը նստելով, Բիւզանդացիներուն թողուց Դարաս և Մծրին քաղաքները, ու Մօրիկի խրկեց ճշմարիտ Խաչափայտը՝ զոր Կաւատի որդին Խոսրով յափշտակած էր: Ասանկով սկսաւ խաղաղութեան նոր շրջան մը, որ գրեթէ բարիք մըն էր Հայաստանի համար (592):

591ին հայ նախարարները առաջնորդութեամբ Սմբատ Բազմայաղթի, փորձեցին լինքնիշխանութիւն ձեռք բերել: Այդ պահուն Սմբատ հրահանգ ստացած էր Հայկական գունդերով Թրակիա գալու՝ Աքլաւոնաց դէմ ղրկուելու համար: Սակայն նախարարներու անմիաբանութիւնը պատճառ եղաւ որ, դեռ որոշումի մը չի յանգած՝ լուրը Բիւզանդիոն հասնի և Կոմենզիոլ զօրավարը Հայաստան գայ ապստամբու:

դիոնի միջեւ պատերազմը վերսկսաւ, Խոսրով արշաւեց Բիւզանդական երկիրները (604) եւ տասնեւօթը տարի անընդհատ յաղթահարեց դիմադրող բանակներուն: 614ին Սուրիան աշխարհակալից, 616ին եգիպտոսն ու Փոքր Ասիան, մինչեւ հասաւ Բիւզանդիոնի առջեւ: Հերակլ կայսրը Քարոթենէն սթափելով յարժակողականի սկսաւ եւ իր կարգին աշխարհակալից Իրանի Քաղաւորութիւնը: Խոսրով Բ. ծերացած էր, չի կրցաւ դէմ դնել: Թագաւորութեան մեծերը զահրնկէց ըրին զինքը իր գաւկին ձեռքով սպաննուեցաւ:

Թիւնը նուաճելու: Սմբատ չղթայակապ Պոլիս բերուեցաւ և Մերակոյտին կողմէ դատուելով՝ դատապարտուեցաւ ամփթթաւորունին մէջ գազաններուն առջիւ ձգուելու: Սմբատ իր գերմարդկային ուժին շնորհիւ հետզհետէ յաղթեց իրեն դէմ արձակուած վայրի գազաններուն, այնպէս որ հանդիսականները բուռն ծափերով կայսրէն շնորհ խնդրեցին: Մօրիկներում շնորհեց և արքունիքին մէջ ընդունեց զայն:

Սակայն արեւմուտքի մէջ Բիւզանդական պետութեան բազդը նուազող արեւ մը եղաւ: Նրկու հզօր ազգեր գերակշռութիւն կ'ուզէին ձեռք բերել: Գաղղիացիները՝ Եւրոպայի համար, Լոմպարտացիք^(*)՝ Իտալիոյ: Այս վերջիններուն Աւդարիս Թագաւորը Իտալիոյ մեծագոյն մասը, մինչև Սփօլէտօ աշխարհակալեց և գաւառները իր իշխաններուն բաժնելով՝ եղաւ առաջին հիմնադիր աւատական կազմակերպութեան (584):

Բիւտերերդ, Գաղղիացիներու Թագաւորը չորս անգամ Ալպեաններէն անցաւ Լոմպարտացիներու դէմ կռուելու հա-

(*) Լոմպարտացիք կամ Լանկուպարտները կը բնակին Իտալիոյ հիւսիսային մասին մէջ: Ասոնց պատմութիւնը կ'սկսի Քրիստոսի Ա. դարուն: Իրենց ունեւորող Թագաւորին Վագանի ժամանակ գաղղիացիներուն բարեկամացան: 526ին Յուստինիանոս իրենց կը թողուր Բաննօնի գաւառը եւ իրենց Թագաւորը Օռուան՝ ներսէս՝ գօրավարին Շօգնական զինւոր կը զրկէր Գոթացիներուն դէմ կռուելու համար: Օտուանի որդին Ալպուան, որու երկու կիներէն մէկն էր Քլօթէր Ա.ի աղջիկը Քլօտօսփինտ՝ Իտալիա իջաւ, գրաւեց Միլանը (569) եւ Բավիան (572), Թօսքանայի, Օմպրիոյ եւ Պէնէվսի դքսութեան մէկ մասին տիրելէ հտքը: — Ասթօլֆ 752ին գրաւեց Ռավեննան ու Բէնեթարօլը, եւ երկու անգամ փորձեց տիրանալ Հռոմի, բայց Բեթեն արգիլեց զինքը: Հռոմի հետ չափուելու այդ փափաքը պատճառ եղաւ Լոմպարտական Թագաւորութեան կործանումին: Իսթրիոյ դուքսը Տիտիէ 756ին գահ շեւաւ: 772ին յանդըգնեցաւ ընդդիմակալել Ատրիէն պապին որ Մեծն Կարոլոսը օգնութեան կանչեց: Շարլման Իտալիա անցաւ, պաշարեց ու առաւ Բավիան (774) եւ Ատրիէնը ընտանիքով գերի բռնեց: Այսպէս կը վերջանայ Լոմպարտական Թագաւորութիւնը որ երկու դարէն քիչ մը աւելի տեւած էր:

մար: Այս յարձակումները կատարելու համար Մօրիկ դրամ կը վճարէր Գաղղիացիներուն, բայց երբ Լոմպարտացիները աւելի մեծ գումար մը կը նուիրէին, Գաղղիացիք ետ կը դառնային առանց կռուելու, Մօրիկի դրամն ալ ետ չվերադարձնելով:

584ին այս երկու ազգերը միացան կռուելու համար Հռոմայեցիներու դէմ զոր աշխարհիս հին բռնաւորները կ'անուանէին: Լոմպարտացիները պաշարեցին Հռոմը, շրջակայները աւերեցին և Բատունն որ փայտաշէն էր՝ կրակի տուին:

Սքլաւոններն ալ 586ին յարձակեցան Բիւզանդացիներուն վրայ և հասան մինչեւ Պոլսոյ պարիսպներուն տակ, կոմիենցիոլ զօրավարը յանկարծական յարձակումով զիրենք մինչեւ Ադրիանուպոլիս վանեց: Այս պատերազմին կը մասնակցէին նաև հայկական գունդեր, որոնց հրամանատարը Մուշեղ Մամիկոնեան գերի բռնուելով սպաննուեցաւ (587):

Պրիսկոս զօրվարն ալ մեծագոյն յաջողութիւններ ունեցաւ Սքլավոններու դէմ: Ասոնց Մուսօք թագաւորին եղբայրը մեռած ըլլալով սուգ մտած և ըստ բարբարոսներու սովորութեան, Մուսօք գէշ տեսակէն զինովցած էր: Պրիսկոս գիշերանց վրանը խուժելով զայն գերի բռնեց:

Կայսրը հրամայած էր Պրիսկոսի Դանուբէն անդին անցնիլ, կծծի Մօրիկի միտքն էր իր զինուորները թշնամիին աւարներովը կերակրել: Սակայն Սքլաւոններու յարձակումները և մասամբ ալ բիւզանդացի զինուորներուն ընդդիմութիւնը արգելք եղան, որով Պրիսկոս չկրցաւ կատարել կայսեր հրամանը: Երբ ձմեռը Պոլիս դարձաւ, Մօրիկ զայն կըշտամբեց և իր Պետրոս եղբայրը սպարապետ կարգեց: Պետրոս, սակայն, անկարող մէկը ըլլալուն, կրկին Պրիսկոս պաշտօնի կոչուեցաւ:

Բայց Սքլավոններու ետին կը կենար քաջարի ազգ մը, Աւարները, որոնց Բիւզանդացիք տուրք կը վճարէին հանգիստ մնալու համար՝ երբ պատերազմի բռնուած կ'ըլլային:

Պարսիկներուն հետ. Աւարները(*) գերակշիռ դիրք մը ունեցած են Պալքանեան թերակղզիին մէջ և տեղացիներուն վրայ ցեղաբանական յեղաշրջութիւն մը յառաջ բերած են: Ելլադայի զանազան կողմերը հաստատուն բնակութիւններ ունենալով ջերմապէս նպաստած են Յոյներուն սլաւացման: Այս

(*) Աւարներ. — Թուրքերու ընտանիքէն, Հոներու ցեղակից ազգ մը: Ասոնց պատմութիւնը շատ մութ է: Սկիզբները կը բնակէին Կասպեան դաշտերուն մէջ. խիստ հարուստ վաճառականութիւն մը ունէին, մանաւանդ Բակտրիոյ ու Բաքեյոնի արտադրութեանց վրայ: Միեւնոյն ժամանակ պատերազմիկ ցեղ մըն ալ էին. ի հեճուկս Սիրաքներու (գուցէ արդի Խազարներու) երկու հարիւր հազար ծիւղոր զինեցին եւ Միհրդատի որդին Փառնակի զրկեցին: Ետքէն Հռոմայեցիք ասոնք գործածեցին Վոսփորի թագաւորներու զաշնակից Խազարներու արշաւանքին դէմ դնելու համար:

Վեցերորդ դարու կիսուն Աւարները երեւցան Եւրոպայի մէջ եւ դէպ ի արեւմուտք արշաւելով Ազախու ծովուն բոլորտիքը բնակեցան: Յետոյ իրենց Պայան անուն ցեղապետին առաջնորդութեամբ Դանուբի եզերքները արշաւեցին. իրենցմէ մաս մը միացաւ Լոմպարտացիներուն եւ ջնջեց Բաննօնիի մէջ Կեքիտէսներու կայսրութիւնը: Լոմպարտացիներուն մեկնելէն յետոյ Աւարները տիրացան Բաննօնիի ամբողջութեան, հպատակեցուցին Տալմացիան եւ հասան մինչեւ Իտալիա ուր յաղթահարեցին Գաղղիացիներն ու Լոմպարտացիները: Նուաճեցին նաեւ Դանուբի հիւսիսային կողմի բնակչութիւնը եւ ստիպեցին Սեւ ծովու եզերքը բնակող Պուլկարները ճանչնալ իրենց գերիշխանութիւնը: Կոստանդնուպոլսոյ պարիսպներուն առջեւ 610ին առաջին պարտութիւնը Լկիզք դրաւ իրենց ծախողութեան: Հպատակ ազգերը ոտք ելլելով Տալմացիայէն դուրս վանեցին Աւարները որոնք դէպի արեւմուտք դրմեցին բայց բաղխեցան Գարօլէնժիէն կայսրութեան: Մեծն Կարոլոս անձամբ Աւարներուն դէմ ելաւ (790) եւ մասամբ քնջեց մասամբ հպատակեցուց: Աւարներէն մաս մը ցրուեցաւ Գարանթիոյ մէջ, մաս մըն ալ Հունգարիոյ մէջ. ուրիշ մաս մըն ալ զաղթեց դէպի Կովկաս: 827ին ամբողջապէս ջնջուած էր Աւարներու անունը պատմութեան մէջէն:

Վեցերորդ դարուն մէջ, Աւարներու մեծ արշաւանքին ատեն անոնցմէ մաս մնացած էր Կովկասի մէջ, ցարդ կը մնան անոնք Քոյսու գետին եզերքը. մահմետական են ասոնք եւ հազար տունի մօտ բնակչութիւն մը կը ձեւացնեն: Ասոնց զխաւորը Աւար-Խան հարկատու է Ռուսաց:

սլաւացումի ազդեցութեան ենթարկուած է ամբողջ Պալքան-
եան թերակղզին 583ի ատենները :

Պարսկական պատերազմի ամէնէն տաք միջոցին Աւար-
ները Բիւզանդիոնէ տուրքի յաւելում պահանջեցին : Մօրիկ
ստիպեալ ընդունեց , բայց երբ Արեւելքի գործերը կարգա-
դրուեցան՝ Մօրիկ՝ Թրակիոյ և Իլլիրիայի բանակները Աւար-
ներուն դէմ ղրկեց : Բարբարոսները ոտքի ելան , տիրեցին
Սինգիտոն , Քասթոս , Անտիմութ քաղաքներուն և հասան
մինչեւ Ադրիանուպոլիս : Յովհաննէս Միյսթաքէոն Պարսկաս-
տանէն կանչուեցաւ , և Ադրիանուպոլիսի քով այնպիսի
ջախջախիչ յաղթանակ մը տարաւ Աւարներու վրայ որ բար-
բարոսները Սինգիտոնը Բիւզանդացիներուն ձգելով քաշուե-
ցան իրենց երկիրը (587) :

598ին Դանուբի եզերքներուն վրայ պատերազմը վեր-
սկսաւ . Բիւզանդացիներուն կը հրամայէր Պրիսկոս որ քանի
մը յաղթանակներ տարաւ , սակայն ձմեռուան ցուրտը եւ
բանակին մէջ տիրող սովը անտանելի կը դարձնէին ո՛ր և է
լուրջ ճակատամարտ : Խաքանը , կ'ըսէ պատմութիւնը , գթաց
Յոյներուն վրայ , մանաւանդ որ Զատիկի օրերն ալ վրայ
հասած էին , և կառքերով լեցուն ուտելիք ղրկեց անոնց :
Հինգ օրի չափ երկու բանակները իրար խառնուած ընտանե-
բար կ'ապրէին , երբ իմացուեցաւ Կոմենզիոլի նոր գունդե-
րով յառաջանալը : Աւարներու Խաքանը յանկարծ ոյժերը
ամփոփեց և Կոմենզիոլի վրայ յարձակելով ջարդեց ցրուեց
անոր զօրքերը , յետոյ արշաւեց դէպ ի հարաւ աւերելով
Թրակիան և Պոլիսը սարսափի մատնելով :

Խաքանը տասներկու հազար գերի բռնած էր . ասոնք
Փիլիպպիկի զօրքերն էին , նշանաւոր իրենց ապստամբու-
թիւններով : Բարբարոսը դրամի պէտք ունենալուն լուր ղըր-
կեց Մօրիկի թէ գերիները կը վերադարձնէ եթէ մարդ գլուխ
ոսկի մը վճարուի իրեն : Մօրիկ չգիտցուիւր ազահութենէ
դրդուած , թէ ո՛չ ապստամբ զինուորներուն դէմ նեղացած

ըլլալուն մերժեց: Խաքան առաջարկած դրամին կէսը ուզեց, դարձեալ մերժուեցաւ. երրորդ մասը ուզեց, կրկին մերժուեցաւ: Ասիկա վերջին գինն էր (գրեթէ 1200 օսմ. ոսկի 12,000 հոգիի համար): Խաքանը այս կրկնակի մերժումներէն զայրացած մէկ օրուան մէջ ջարդեց բոլոր գերիները (6003 լւ.):

Պոլսոյ մէջ մեծ եղաւ յուզումը: Զարգուողներուն ազգականները ահագին իրարանցում մը յարուցին, որ քիչ ետքը յեղափոխութեան պիտի փոխուէր:

Մօրիկ Աւարներուն դէմ ղրկեց Պրիսկոսը, որ երկու օրուան մէջ գերիներուն վրէժը առաւ՝ նոյնչափ Աւար գիւղակնացնելով Դանուփի ափանց վրայ: Յաջորդաբար, երկու ամէսուան մէջ, հինգ յաղթանակ տարաւ ետեւ ետեւէ: Զմեռը կը մօտենար: Մօրիկ, որու ազահութիւնը անբուժելի էր, մտածեց թուակ տալու տեղ՝ Թշնամիներու կողոպուտով սնուցանել զօրքերը. հրամայեց բանակին Դանուփի անդիւի կողմը անցնիլ, և իր կամքը ապահով կատարել տալու համար Պրիսկոսը ետ կանչելով իր Պետրոս եղբայրը խրկեց:

Զինուորները կայսեր դիտումը աղէկ գիտէին. այս անգամ կարելի չէր հանդուրժել, իրենց եղբայրները Թշնամիին սուրին յանձնելէ ետքը զիրենք ալ սառերու մէջ մեռցնել կ'ուզէր ան. իսկոյն ապստամբութեան դրօշը պարզեցին և Պետրոսը բանակէն վճռեալով Փոկասը ընդհանուր սպարապետ անուանեցին: Փոկաս բանակին գլուխը անցած քալեց Պոլսոյ վրայ:

Արդէն մայրաքաղաքին ժողովուրդն ալ սկսած էր ապստամբութեան նշաններ ցոյց տալ: 602ի Մնունդի օրն էր, երբ կայսրը բոկոտն թափօր կը կատարէր քաղաքին փողոցներուն մէջ, խուժանը քարկոծեց զինքը, « Հաց տուր մեզի » աղաղակելով: Հազիւ թէ Մօրիկ կրցաւ Պաքեոնեան եկեղեցին ապաստանիլ: Այս պահուն Փոկաս մայրաքաղաքին վրայ կը քալէր: Թէոդոս թագաժառանգը և Գերմանոս Մօրիկի աները՝ որսի ելած էին: Փոկաս ասոնց հանդիպելով

նախ Թէոդորի, յետոյ Գերմանոսի տառաջարկեց Մօրիկի գահին վրայ բարձրանալ, բայց ապա ք վախերնուն մերժեցին ու Պալիս փախան։ Եւ զձեռն զի ճառար գտնելով զգից զյա Կայսրը զխնդրութեամբ պատրաստուեցաւ։ Կոմենգիոյ հրամանն ստացաւ քաղաքը պաշտպանել, բայց նոյն իսկ քաղաքացիները ապստամբած էին Մօրիկի դէմ։ Գիշերը խուժանը կրակի տուաւ բոլոր այն իշխաններուն ապարանքները որոնք հաւատարիմ մնացեր էին Կայսեր։

Մօրիկ գիշերանց ընտանիքին հետ միասին հաւաք մը նետուեցաւ փախչիլ ազատելու համար այս անբրախտ քաղաքէն (602 Նոյեմբեր 23)։ Մոլը ալեկոծուած էր և ամէն վայրկեան հալածողներէ բռնուելու վախին կը միանար ծովամայրն ըլլալու սարսափը։ Աւտուտի դէմ հասան Մուրր Աւտանոմ եկեղեցին (Իզմիաի մօտ), ուր յանկարծական կաթուած մը զինքը անկարող ըրաւ յառաջանալու։

Նոյն գիշերը Փոկաս՝ Կայսր անուանաւորով գունդ մը գինուոր զորկած էր Մօրիկը ձերբակալելու։ Դահիճները առտուան դէմ Ս. Աւտանոմ հասան եւ դժբաղդ Կայսրը բռնելով ընտանիքովը բերին Եւտրոպիոյ նաւահանգիստը (Ֆէնէր Պաղէսի)։ Հոն գազանային վայրագութեամբ Մօրիկի գաւակները մէկիկ մէկիկ գլխատեցին իրենց չորը աչքին (տոջեպուսէ ի գերջոյ դժբաղդ Կայսեր գլուխն ալ կտրեցին (602 Նոյեմբեր 27)։ Նայնպէս արմենը ուեցան Կայսեր եղբայրը և Կոմենգիոյ։ Մինակ ազատեցան Մօրիկի Կոստանդինա կինը և երեք աղջիկները, որոնք վանքի մը մէջ փակուեցան։ ասոնց համար ալ կըսուէ թէ երեք տարի ևս քը դարձեալ Քաղկեդոնի Եւտրոպիոյ նաւահանգիստին մէջ գլխատուեցան։ Մօրիկ 20 տարի, 6 ամիս եւ

Փոկաս

23 օր թագաւորեց. մարմինը թաղուեցաւ Մամանտ եկեղեցիին մէջ: Զաւակներուն գլխատուելու պահուն Մօրիկ աչքերը երկինք յառած կը մըմնջէր, « Արդար ես դու տէր, և ուղիղ է դատաստան քո »: Կը պատմին թէ կրտսեր զաւակը դեռ տղայ ըլլալով դայեակը կը պահէ զայն և անոր տեղ իր իսկ զաւակը կը ներկայացնէ դահիճին. սակայն Մօրիկ չը հանդուրժելով մօր մը այս դիւցազնութեան, բացարձակ կը յայտնէ թէ իր տղան չէ ատիկա և կը հրամայէ իր հարազատ զաւակը յանձնել դահիճին:

Պարսից Խոսրով թագաւորը շատ ցաւելով իր բարերարին մահուան վրայ, պատրաստութիւններ տեսաւ անոր վրէժը առնելու: Միւս կողմէ Ներսէս Յունաց մեծ զօրավարը (Ներսէս Բասենցիի որդին) ապստամբելով Փոկասէն, լուր դրկեց Խոսրովին յարձակիլ Փոկասին վրայ: Տակաւին Խոսրով չհասած, Ներսէս պատերազմի բռնուած էր: Փոկաս տեսնելով որ անհնար է նուաճել Ներսէսը, դաւաճանութեամբ իր մօտ կանչեց զայն, բռնեց և ողջ ողջ այրել տուաւ:

Միւս կողմէ Խոսրով՝ Աշոտ Բագրատունիի հետ յարձակեցաւ Փակոսի վրայ, հասաւ մինչեւ Գատըգիւղ, ուր ամէն բան կողոպտելով ու աւերելով դարձաւ իր երկիրը:

Մ Ժ Ե Ժ Գ Ն Ո Ւ Ն Ի

[668]

Հերակլ կայսեր թուը Կոստանդ (*) իր չարագործութիւններուն պատճառաւ ատելի կը դառնայ ժողովուրդին և

(*) Կոստանդ Բ., Արեւելեան կայսր (641—668).— Ասոր օրով Արարացիները զրաւեցին Եգիպտոսը, Սիւրիան, Կիպրոսը, Ռօմօսը, Կիլիկիան եւ ամբողջ Ափրիկէի մասը մինչեւ Մաւրիտանիա: Միւս կողմէ Լոմպարտացիներն ալ կը տարածուէին ամբողջ Իտալիոյ մէջ: Իր կայսրութեան այս քայքայումին միջոցին Կոստանդ Բ. կ'զրադէր մօնօ՞ռէ:

խոյս կուտայ Սիկիլիոյ Սիրակուսա քաղաքը՝ քանի մը իշխաններու հետ, որոնց մէջ կար նաեւ ՄԺԵԺ Գնունի, զոր Յոյները կ'անուանէին Մեթիժ կամ Մեթիժինոս Հայ։ Ասիկա առաջ՝ Հերակլ կայսեր կողմէ Փոքր Հայոց վրայ իշխան եւ զօրավար կարգուած էր։ Կոստանդ եօթը տարի Սիկիլիա մնալէ ետքը մտածեց հոն փոխադրել կայսերական գահը. նամակ գրեց Կ. Պոլիս որ թագուհին և զաւակները իրեն գան,

Հերակլ

Կոստանդ

սակայն տէրութեան աւագանին թոյլ չտուաւ։ Օր մը քաղնիքին մէջ լուացուած պահուն Անդրէաս անուն սպասաւոր մը ջուրի անօթը կայսեր գլխուն զարկաւ և սպաննեց զայն։ Կոստանդի մահը լսելուն պէս պալատականներն ու զօրքերը կայսր ընտրեցին ՄԺԵԺ Գնունին։

Իսթները յաղթական հանել օրթօօրքսութեան դէմ. մտադրեց չո՛ղմ հաստատուիլ, բայց քանի մը օր ետքը Լոմպարտացիներէն վախնալով հեռացաւ չո՛ղմէն եկեղեցիները թալլելէ վերջ. զնաց հաստատուեցաւ Սիրակուսա, ուր ինքզինքը տուած զեղիսութեան, կայսրութեան գանձը դատարկացնել կ'աշխատէր. բաղնիքի մէջ սպասաւոր մը սպաննեց զինքը։

Գոստանդին ողորդին Կոստանդին Պոզոնատ (*) հօրը մահ-
դւան լիւրը բաժնելով ինքզինքը
կայսր կը հռչակէ եւ անապին
բանակ մը կազմելով Սիկիլիա
կ'արշաւէ . հան կը յաղթէ Մժե-
ժին, զայն գերի բռնելով Պոլիս
կը բերէ ու կը սպաննէ :

Կոստանդին Պոզոնատ

(*) Կոստանդին Գ. Պոզոնատ (648—685) . Բիւզանդական Կայսր,
երբ հօրը Կոստանդ Բ. Սիրակուսայի մէջ սպաննուելովը զահր իրեն կը
մնար, ստիպուած էր միեւնոյն ժամանակ զսպել Մժեժ Դնունին՝ որ
Սիկիլիոյ մէջ կայսր հռչակուած էր, Ասիոյ մէջ զինուորական տպստամ-
բութիւն մը, եւ վանել Արաբները որոնք Բիւզանդական Աֆրիկէն գրա-
ւելէ ետքը, Գրետէն ու առին եւ եօթը տարի անընդհատ (672—678)
պաշարեցին Կ. Պոլիսը : Կայսեր կործմամտութիւնը, Բիւզանդական վե-
րականգման բանակներուն կարգապահութիւնը, յունական հուրի զիւտը՝
ստիպեցին արաբները որ պաշարումը վերցնեն ու հաշտութիւն կնքեն :
Արեւմուտքի մէջ Աւարներու եւ Սլաւներու արշաւանքները խիստ
վնասաբեր եղան : Պուլկարները Մէզիան գրաւելով Պուլկարական առա-
ջին Թագաւորութեան նախաքարը հիմնեցին : Բայց Խրուաններն ու
Սերպերը քրիստոնէութիւնը ընդունելով, սլաւները շեղեցան և կը
պատրաստէին, նոյնպէս Կ. Պոլսոյ մէջ վեցերորդ տիեզերական ժողովը
(681) : Հռոմի հետ կրօնական միութիւնը հաստատելով արեւելեան կայս-
րութեան զօրութիւնն ու ազդեցութիւնը կ'աւելցնէին, որով Կոստանդին
Գ. իշխանութիւնը Բիւզանդիոնի համար խիստ փառալուր եղաւ :

ՓԻԼԻՊՊԻԿՈՍ՝ ՎԱՐՊԱՆ

[711—713]

Ասոր մասին պատմութիւնը բաւական չփոթ տեղեկեւ թիւներ կուտայ։ Պատմաբաններէ ոմանք Վարդան Թուրք անունը կուտան ասոր, մինչդեռ ուրիշ մատենագիրներ Վարդան Թուրքի իշխանութիւնը կը դնեն 803ին, այսինքն 100 տարի ետքը միւս կողմէ կարգ մը պատմաբաններ 711ին իշխող Փիլիպպիկոսի անունը կուտան Վարդան։ Այս անուանումներէն յառաջ եկած է չփոթութիւն մը իշխանութեան թուականներու ալ։ Հոս պիտի խօսինք Փիլիպպիկոսի վրայ, իր կարգին (803ի թուականին) ձգելով Վարդան Թուրքի պատմութիւնը։

Փիլիպպիկոս Վարդան

Փիլիպպիկոս Հայ էր Մամիկոնեան ցեղէն. ասոր կը վկայեն Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Ս. Նիկեփորի գրուածքները։

Դէմքով փառահեղ, խօսքերովը՝ մոգիչ, չքեղութիւնովը՝ ուամիկը կը շլացնէր։ Ճարտասան՝ մասնագէտ աստուածաբան, ամէն ձիրք ունէր պատրիարք ըլլալու։ Միւս կողմէ այնքան ալ հաճոյքի սիրահար էր որ չէր վարաներ աէրութեան գանձը յափշտակել, Աստուծոյ՝ ուխտեալ կոյսերը խլել։

Ծնաւ Զմիւռնիոյ մօտ Պերգամոն քաղաքը։ Հայրն էր Նիկեփոր Պատրիկը։ Որոշ բան մը չենք գիտեր իր ծննդեան թուականին և ոչ ալ ոմոր ընտանեկան պարագաներուն վրայ. զաւակ չէ ունեցած, կ'երեւի թէ ամուսնացած ալ չէ եղեր։

Իր ազնուականութեանը գիտակից՝ պատանի եղած ատենէն իսկ կը տոջորէր յանդուգն փառասիրութիւններով։ Օր մը երազին մէջ տեսաւ որ արծիւ մը՝ ամպերէն զատուելով իր վրայ կ'իջնէր և թեւերովը զինքը կը հովանաւորէր։ Անուշ տպաւորութեան մը տակ արթննալով «կայսր պիտի ըլլամ» գուշակեց։ [Արծիւը այն ատենուան երազահանութեան մէջ կայսերական գահ կը նշանակէր]։ Սակայն սիրտը հանդարտ չէր. գնաց տեսնել սրբակեաց ճգնաւորներէն մէկը, որոնք Ողիմպոսի մէջ միայնացած էին։ Ծերունի ճգնաւորը ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ իրեն, ու ըսաւ. «Դուն կայսր պիտի ըլլա՛ս, Աստուած քեզ գահը կը հանէ, բայց պայմանով մը»։

Յետոյ ձեռքը մայրաքաղաքին վրայ տարածելով աւելցուց. — «Պղծուած է, նզովուած է այս քաղաքը։ Մոլորութիւնը կը տիրէ հո՛ն։ Քրիստոսի կը հայոյեն՝ երկու կամք ընծայելով անոր։ Վեցերորդ կոչուած դիւային ժողովը դեռ յարգ ունի հո՛ն։ Աստուած քեզ գործիք կ'ընէ՝ ճշմարտութիւնը վերականգնելու համար։ Երդուընցի՛ր, որ երբ գահ ելլես, հրովարտակով մը հրամայես ժողովուրդին մի՛ կամք դաւանիլ ի Քրիստոս»։

Փիլիպպիկ երդում ըրաւ, և ճգնաւորին քովէն հեռանալով մայրաքաղաք մտաւ այնպիսի յոխորտանքով մը, որուն մէջ կը կարդացուէր «Օր մը ինծի պիտի հնազանդիս» խօսքը։ Դժբաղդաբար փառասիրութեան չափով գաղտնապահութիւն չունեցաւ. բարեկամներէն մէկուն յայտնեց զինքը տոջորող գաղտնիքը, ան ալ շիտակ գնաց կայսերական ջը հասցուց։ Օր մը երբ Փիլիպպիկ սովորական երազներուն մէջ թաղուած ինքզինքը կայսր եղած կը տեսնէր խումբ մը զինուորներ ձերբակալեցին զինքը և երկաթի զարնելով պալատ բերին։ Տիրող կայսրն էր Թիպէր (702). ատիկա հայ պատրիկը ծաղրելով գանակոծել տուաւ ու ամիւլել տալով Յունաստանի Քէֆալոնիա կղզին աքսորեց։

705ի ատենները կրկին գահը կը բարձրանար Յուստինիանոս Բ. (*): Ասիկա ընջատ չերեւնալու համար ոսկիէ քիթ

Թիպէր Բ.

Յուստինիանոս Բ.

կը գործածէր: Քերսոնի մէջ՝ ուր աքսորուած էր՝ ծաղրանքի առարկայ դարձած էր ասիկա, և Յուստինիանոս երգում

Յուստինիանոս Բ. Թիմոթէքոս [Ը.Լ.], Արեւելքի կայսր (685—695): Որդի եւ յաջորդ Կոստանդի: Տասնեւվեց տարեկանին գահ բարձրացաւ: Արաքներու հետ կնքուած՝ ըստ երեւոյթին շահաւոր՝ հաշտութիւն մը (685) ինչպէս նաեւ Մակեդոնիոյ Ուլաներու հպատակութիւնը (687), յաջող սկզբնաւորութիւն մը կ'ընծայէին իր իշխանութեան: Բայց Լիքանանի Մարտաիթները Թրակիա փոխադրելով տկարացուց Ասիոյ մէջ Կայսրութեան ոյժերը: Ուլաները Օբսիդրիոնի մէջ հաստատելն ալ ուրիշ սխալ մը եղաւ: Յուստինիանոս Արաքներէն ու Պուլկարներէն յաղթութեամբ, իր քմահաճ ու բռնապետական ընթացքն ալ դժգոհութեան տեղի տալով, զինուորական ապստամբութիւն մը տապալեց զայն: Քիթը կըտրեցին եւ Քերսոն աքսորեցին: Պուլկարներու Թէրվէլ խանին օգնութեամբ 705ին վերստացաւ իր կայսրութիւնը: Առանց հոգ ընելու Արաքներու մինչեւ Թիւան յառաջխաղացումը, մինակ զբաղեցաւ Ռավէնէ ու Քերսոնէ վրէժ լուծելու: Փիլիպպիկոս Վարդան Քերսոնի մէջ զինուորական ապստամբութեան մը գլուխը անցնելով տապալեց Յուստինիանոսը: Իրմով կը վերջանաւ Հերակլիոսի ցեղին իշխանութիւնը:

ըրած էր Քերտոնի (*) բնակիչները: Բնաջինջ ընել եթէ կըր-
 ճին գահ ելլէր: Ժամանակը եկած էր երգումը կատարելու: 100,000 հոգի պարունակող նաւատորմիդ մը կազմեց և զըր-
 կեց Քերտոնի վրայ: այս թիւը կը կազմէին՝ դահիճներէն
 զատ՝ տէրութեան բոլոր աքսորականները, որոնք ջարդուած
 բնակչութեան տեղը պիտի բռնէին: Փիլիպպիկոս ալ ասոնց
 մէջ էր: Արշաւախումբին կը հրամայէր Ստեփանոս Ասմէք-
 տոս, որ ամբողջ Քերտոնը արիւնով ողողելէ ետքը, ողջ մը-
 նացողներն ալ գերի վարեց ու Կ. Պոլսոյ ճամբան բռնեց,
 Կայսեր Եղիա զինակիցը ձգելով հոն: Սակայն նաւատորմիդը
 փոթորիկի բռնուելով խորտակուեցաւ, 63,000 հոգի կորան՝
 Ստեփանոս ալ միասին:

Այս աղէտին վրայ Կայսրը իր զինակիրին հրաման զըր-
 կեց՝ կաթնիկեր տղու մը իսկ չխնայել: Եւ որպէսզի Խազա-
 րաց թագաւորը Քերտոնցիներուն չօգնէ, երեք հարիւր զին-
 ուորով ետ դարձուց երկու Խազարները զորս գերի բռնած
 էին. անոնցմէ մին տեղը հասնելով մեռաւ, Խազարները ալ
 նոր գերեզմանին զոհեցին երեք հարիւր Հռոմայեցիները՝ և
 որոշեցին ամէն օգնութիւն ընել տառապեալներուն: Քեր-
 տոնցիները յուսահատ կռիւի մը պատրաստուեցան. արդէն
 Կայսեր զօրքն ալ ապստամբելով քաղաքացիներուն միացած
 էր, իբր Կայսր հռչակելով Փիլիպպիկոս:

Յուստինիանոս հրամայեց իր Մաւրոս զօրավարին որ

Քերտոն. — Հիմակուան Մեվաստաբօլէն 2 քիլոմէտրի չափ ղէպի
 արեւմուտք կը գտնուէր: Հիմնուած է Քրիստոսէ 600 տարի առաջ, Հե-
 րազլէի գաղթականներու ձեռքով: Իր վաճառականութիւնը մեծ կարե-
 ւորութիւն ստացած էր, բայց բարբարոսաց արշաւանքները կը վնասէին
 անոր: Բիւզանդացի կայսրերու ժամանակ իբր աքսորավայր կը ծառա-
 յէր: 988ին Վլատիմիր, Ռուսաց մեծ դուքսը գրաւեց Քերտոնը բայց չի
 կրցաւ երկար ատեն պահել: Թաթարները հիմնայաւտակ կործանեցին
 գայն 1363ին: Երբ Ռուսերը Սեվաստաբոլը ամրացուցին, Քերտոնի ա-
 ւերակներէն ինչ որ կը մնար, ամբողջովին բնաջինջ եղաւ:

անմիջապէս Քերտոն երթայ, աւերէ, քանդէ, քաղաքէն հետք մը չթողու և զայն ամբողջովին արտի վերածէ:

Հազիւ թէ Մաւրոս պաշարած էր Քերտոնը երբ իսպառններու ստուար բանակ մը քաղաքացիներուն օգնութեան հասաւ: Մաւրոս տեսաւ որ եթէ դէմ դնէ՝ իսպառններու ձեռքով պիտի սպաննուի, եթէ նահանջէ՝ կայսեր սրով, ուստի լաւագոյն սեպեց Վարդանի կողմը անցնիլ:

Ասդին Յուստինիանոս անհամբեր լուրի կ'սպասէր. օրեր, շաբաթներ անցան և տակաւին լուր մը չէր գար. դժբաղդութիւն մը գուշակելով նոր բանակի մը գլուխը անցած ցամաքի կողմէն հասաւ մինչեւ Սինոպ. հեռուէն առաջատանաւերու բազմութիւն մը տեսաւ. Յունական նաւատորմն էր. մարդ զրկեց հարցնելու թէ առանց կայ-

Փիլիպպիկոս Վարդանի դրամը

սեր հրամանին ո՞ւր կ'երթան: «Վարդան կայսրը մայրաքաղաք կը տանինք» պատասխանեցին (711 Հոկտմ. 24): Քիչ մնաց Յուստինիանոս բարկութենէն կաթուածահար ըլլար: Բանակին հետ միասին դարձաւ Կ. Պոլիս, բայց Փիլիպպիկոս իրմէ առաջ հասած ըլլալով արդէն իսկ հաստատուած էր գահին վրայ, ուստի Յուստինիանոս քաշուեցաւ դէպի Դամաստրիս (Նիկոմիդիոյ մօտերը): Փիլիպպիկ ետեւէն հասաւ եւ Յուստինիանոսի զօրքերը իր կողմը շահելով, սպաննել տուաւ զայն:

Յուստինիանոսի վեց տարեկան թիպէր անուն տղան ալ սպաննել տալով՝ Փիլիպպիկոս բացարձակ տէրը կը մնար Հռոմէական պետութեան (711 Նոյեմբեր) :

Փիլիպպիկոս կայսր ըլլալէ առաջ իրեն գահը մարգարէացոյ ճգնաւորին երդում մը տուած էր : Կայսր հռչակուելուն պէս բոլոր արեւելքի եպիսկոպոսները հաւաքեց, գանձ բռնադատեց որ Զ. տիեզերական ժողովը բոլորովին հերքեն և միակամեաց դաւանութիւնը ընդունին : Ասոր հաւանութիւն չտուող բոլոր եպիսկոպոսները փոխուեցան : Կիւրոսի տեղ պատրիարքական գահը գրաւեց Յովհան աւուն սարկաւազ մը :

Մինչդեռ Վարդան կրօնական փցուն խնդիրներով կ'զբաղէր, Պուլկարներու թէրլիս թագաւորը, իր բարեկամ Յուստինիանոսի վրէժը լուծելու համար յարձակեցաւ Բիւզանդացիներու վրայ և հասաւ մինչեւ Սիւքեան աւանը (հիմակուան Կալաթա) ճամբուն վրայ ամէն բան թալլելով ու աւերելով : Միւս կողմէ ալ Արաբացիները կ'աւերէին Արեւելքը հասնելով մինչեւ Պոնտոս ու գրաւելով Ամասիան և Անտիօքը (հիմակուան Ագշէհիր) :

Փիլիպպիկ, իր յաջորդութեան վրայ հոգ մը չունենալով կառավարութեան գործերը կը ձգէր որ ուղածնուն պէս երթան : Մինակ գովելի է սա կէտին մէջ որ իր ազգակիցները՝ Հայերը՝ միշտ սիրով պաշտպանեց : 719ի արտօրական արշաւանքին հետեւանքով հալածական հայերը տեղաւորեց Մէլիտինէ և Չորրորդ Հայքի մէջ (հիմակուան Մալաթիա ու Խարբերդ) : Նոյն իսկ կ'ըսեն թէ Յոյներուն հրամայեց հայկական ծէսը գործածել : Երկու տարուան մէջ սպառեց տէրութեան գանձը : Տուները ու վանքերը կը պտըտէր, հաւնած կիներն ու աղջիկները պալատ բերել կուտար :

Ասանկ կայսր մը՝ սակայն չէր կրնար երկար տառն թագաւորիլ : Դաւաճանութիւն մը կազմուեցաւ չուտով, որու գլխաւորներն էին Գէորգ Բարափոս և Թէոտոր Պատ-

ըիկ, իսկ գործադրութիւնը յանձնուեցաւ Ռուփոս անուն յանդուգն զօրավարին: Թագաւորին սենեակին գուռները բանալու համար իրենց հետ առին Արդիմիոս կայսերական քարտուղարը՝ որու խոստացան զինքը թագաւորեցնել:

713ի Հոգեգալստեան նախընթաց օրն էր (Յունիս 3) քաղաքին հիմնարկութեան տօնը: Ցերեկը հիանալի հանդէսներ ու թափօրներ կատարելէ ետքը կայսրը գնաց Ձեւքսիպպեան բաղանիքը ուր աննման խնջոյքի մը մէջ գրեթէ անզգայ ըլլալու աստիճան գինովնալով ինկաւ գահոյից վրայ ու խոր քուն մը քաշեց: Կէս գիշերին մօտ Արդիմիոս և Ռուփոս կայսերական սրահը դիմեցին և հազարումէկ ահուդողի մէջ առին քնացած Փիլիպպիկոսը սաւաններու մէջ փաթթած՝ մութ սանդուղներէ իջնելով տարին ձիարձակարանը: Հօն դժբաղդ կայսեր աչքերը կուրցուցին: Երկրորդ օրը Ս. Սօֆիա եկեղեցիին մէջ Արդիմիոսը կայսր կը հռչակուէր:

Վարդանի գահազուրկ վիճակի մէջ անցուցած կեանքին վրայ ո՛ր և է տեղեկութիւն մը չկայ: Ոմանք կ'ըսեն թէ Կ. Պոլսոյ փողոցներուն մէջ կը մուրար:

Ա Ր Տ Ա Ի Ա Ձ Դ

[743]

741ին Բիւզանդիոնի գահին վրայ կ'իշխէր Կոստանդին Կոպրոնիմոս՝ նշանաւոր իր պատկերամարտութեամբ. ասոր հայրը՝ Լեւոն Իսապր՝ երախտաւորուած ըլլալով Արտաւազդ հայ իշխանէն՝ իր աղջիկը Աննա (Կոստանդինի քոյրը) ամուսնութեան տուաւ անոր և զայն Ոպսիկիոյ կոմս անուանեց: Արտաւազդ քաջ ու հզօր, վեհանձն ու փառահեղ մարդ մըն էր, մանաւանդ ջերմ պաշտպան պատկերներու, այս պատճառով Կոստանդին աղէկ աչքով չէր նայեր իրեն:

Անգամ մը երբ թշնամիին վրայ քալելու համար Ոպսիկիոյ սահմաններէն կ'անցնէր Կոստանդին, լուր ղրկեց Արտաւազդի թէ քրոջ զաւակները տեսնել կ'ուզէ անգամ մը: Արտաւազդ գիտնալով կայսեր նենգամտութիւնը, այս գործին մէջ դաւաճանութիւն մը կուահեց ու մերժեց, յետոյ զինուորներուն հետ խորհուրդ ընելով բացէ ի բաց ապստամբութիւն հռչակեց և բոլոր ուժովը Կոպրոնիմոսի դէմ քալեց. ճամբան կայսեր իշխաններէն մէկուն հանգիպեցաւ որ կ'ուզէր ար-

գիլել յառաջխաղացումը. գերի բռնեց զայն ու սպաննեց. իսկ Կոստանդին վախէն փախաւ ամառ բերդ մը ապաստանեցաւ: Արտաւազդի զինուորները զինքը Կայսր հռչակեցին: Նորընտիր կայսրը անմիջապէս դեսպան ղրկեց Կ. Պոլիս Մոնոտ Պատրիկին որ կայսեր փոխանորդ էր: Մոնոտ Ս. Սօֆիի մեծ եկեղեցիին մէջ խուռն բազմութեան մը առջեւ յայտարարեց թէ Կոպրոնիմոս մեռնելով Արտաւազդ կայսր ընտրուած է բանակին կողմէ:

Կոստանդին Ե. Կոպրոնիմոս Ամբողջ ժողովուրդը եւ Անաստաս պատրիարքը ուրախութեամբ ընդունեցին այս լուրը: Իսկ Մոնոտ քաղաքին դուռները փակելով Կոպրոնիմոսի կուսակիցները ձերբակալեց ու ծեծել տալով բանտարկեց:

Արտաւազդ իր զօրագունդով Կ. Պոլիս եկաւ ու կայսերական մեծափառ շուքով ընդունուեցաւ: Կոպրոնիմոս առիկա իմանալով ունեցած զինուորները ժողովեց ու հասաւ մինչեւ Խրիսուպոլիս (հիմակուսն Սկիւտարը), սակայն բան մը չկրնալով ընել ետ դարձաւ ու ձմերեց Ամուրիա ուր նախապէս ապաստանած էր Արտաւազդի ձեռքէն փախած ժամանակ:

Արտաւազդ հրամայեց որ ամէն քաղաքներու մէջ յայտնապէս պատուելուն սուրբերու պատկերները: Այս առիթով ժողովուրդը վերջին ծայր ուրախ միաբանութեամբ ընդունեց զայն իբր կայսր և Անաստաս պատրիարքը կայսերական թագը դրաւ անոր գլուխը մեծ հանգէտով:

Մայիսին Արտաւազդ Ոսպիկիոյ գաւառը գնաց, ճամբան անցած նահանգները նուաճելով: Միւս կողմէ Կոպրոնիմոս ալ ահագին բանակ մը կազմելով յարձակեցաւ Արտաւազդի վրայ և քչեց զայն մինչեւ Կիզիկոն քաղաքը: Հոն, Արտաւազդ իր դիրքը ամրացնելէ ետքը Կոպրոնիմոսի վրայ զրկեց

(*) **Կոստանդին Ծ. Կոպրոնիմոս.** Բիւզանդական կայսր, որդի Լեւոն Իսաւրի, ծնած է 718ին, մեռած 775ին: 719ին զահակից հռչակուած է, եւ կանուխէն իսկ մեծ ծառայութիւններ մատուցած կառավարութեան: 740ին իր շնորհիւ մեծ յաղթանակ մը տարուեցաւ Արաքներու վրայ Ագրոյնօնի մօտ: Երբ 741ին Լեւոն Գ.ի մահուամբ միակ կայսր մնաց՝ երկիրը տակնուվրայ եղած էր կրօնական վէճերով. ստիպուեցաւ նաեւ իր զահը պաշտպանել թագապահանջ Արտաւազդի դէմ (743): Յետոյ կռուեցաւ Արաքներու դէմ որոնց յաղթեց, Եւրոպայի մէջ Պուլկարները նուաճեց (763) եւ Սլաւներու դէմ քանի մը յաղթանակներ տարաւ: Իտալիոյ մէջ Լոմպարտացիները Ռավեննան գրաւելով էկզարքութիւնը ջնջուեցաւ (750): Կրօնական վէճը Հռոմի հետ վերջնական խզում մը յառաջ բերաւ եւ Բեռին ու Մեծն Կարոլոս միջամտելով Բիւզանդական ազդեցութիւնը ոչնչացաւ Իտալական թերակղզիէն: Բայց ասոր հակառակ՝ Կոստանդին կայսրութեան ազդեցութիւնը երկար ատենի համար ապահոված էր արեւելքի մէջ:

Իր կորովի վարչութիւնը իրական թարգաւաճում մը տուած էր միապետութեան: Դժբախտաբար պատկերամարտութեան վէճերը խորապէս վրդոված էին իր իշխանութիւնը: 754ի եկեղեցական ժողովը դատապարտած էր պատկերները. կայսրը այդ որոշումը զործադրեց անանկ խնստութեամբ մը որ 766ին գրեթէ հալածանքի դարձաւ: Վանականները մանաւանդ ենթակայեցան իր խստութիւններուն: Ժամանակակից պատմիչները, որոնք ամբողջովին հակառակ էին իրեն, անարգական մակդիրներով որակած են զինքը (գօբրօնիմ, զապալինոս): Իբր կայսր մեծ արժանիք ունէր, զիւանագիտական ոգի, զինւորական հանճար, վարչական կարողութիւն չէին պակսեր իրեն:

Նիկիտ որդին, որ բոլոր զօրաց սպարապետ էր, և իր ազգականներէն Տրդատ Պատրիկը: Սակայն ասոնք յաղթուելով Տրդատ սպաննուեցաւ պատերազմի դաշտին վրայ: Արտաւազդ քանի մը անյաջող կռիւներ ալ մղելէ ետքը տեսնելով որ չափաւ կրնայ յաղթել Կոպրոնիմոսի, վերադարձաւ Կ. Պոլիս: Կոպրոնիմոս նոյն տարին Սեպտեմբերին եկաւ պաշարեց Պոլիսը և զայն սովի բռնեց: Արտաւազդ ծովի ճամբով պաշար բերելու համար մարդիկ ղրկած էր. Կոպրոնիմոս զանոնք բռնելով կուրցուց և Արտաւազդի ղրկեց: Այս վերջինը սովէն նեղուելով քաղաքէն դուրս ելաւ և պատերազմի բռնուեցաւ Կոպրոնիմոսի հետ, բայց կրկին յաղթուեցաւ:

Միւս կողմէ Արտաւազդի Նիկիտ որդին որ օգնական զօրքով մինչեւ Սկիւտար հասած էր, յանկարծակիի գալով Կոպրոնիմոսի բանակէն յաղթուեցաւ ու գերի բռնուեցաւ: Կոպրոնիմոս կախել տուաւ իր քրոջը զաւակը. յետոյ ցամաքի կողմէն կրկին յարձակեցաւ քաղաքին վրայ: Արտաւազդ տեսնելով իր զօրութեան տկարութիւնը նաւով խոյս տուաւ նախկին իշխանութեան երկիրը Ոպսիկէ, ուր ամրացաւ Պիգուի գղեակին մէջ Վասակ Պատրիկի հետ:

Կոպրոնիմոս Կ. Պոլիսի տիրելէ ետքը հնարքով մը բռնեց Արտաւազդը և երկու որդիները ու կուրցուց զանոնք. Վասակը սպաննելով գլուխը բարձր տեղէ մը երեք օր կախեց: Անաստաս պատրիարքը որ Արտաւազդի գլուխը թագ դրած էր աչքերէն զրկուեցաւ և էջու մը վրայ հեծցուելով երեսը աքիին կողմը՝ քաղաքին մէջ պտտցուեցաւ: Կ. Պոլիս անգամ գերծ չմնաց Կոպրոնիմոսի վրիժառութենէն. ամբողջ քաղաքը կողոպտուեցաւ ու թալլուեցաւ զինուորներու կողովէ:

ՄԱՐԻԱՆԷ

[788—795]

Իրենէ կայսրուհին իր իշխանութեան սկիզբէն իսկ ծրագրած էր զաւելին Կոստանդին Զ.ի (*) ամուսնութիւնը Մեծն Կարոլոսի աղջիկներէն մէկուն Ռոթրիւտի հետ. Էքս-լա-Շաբէլի մէջ տեսնուած էր յոյն պալատական ներքինի մը որ Ռոթրիւտի կը սորվեցնէր իր ապագայ հայրենիքին բարքերն ու լեզուն: Բայց Մեծն Կարոլոս վախճալով որ մի՛ գուցէ Կոստանդին Զ.ի զաւակները ապագային ուտընձգութիւն ընեն իր երկիրներուն մէջ, (ոմանք ալ նոյն գաղափարը կը վերագրեն Իրէնէի, որ կը վախճար թէ իր զաւակին տկարութենէն Կարոլոս օգուտ կը քաղէ՝ արեւելեան կայսրութիւնը միացնելու արեւմտեանին) ամուսնական բանակցութիւնները խզուեցան: Կոստանդին Զ. հեռուէն սիրահարած էր արեւմտեան իշխանուհիին, Իրէնէ չուզեց զայն այդ տրամադրութեան տակ թողուլ և ջանադիր եղաւ զրեթէ բռնի ամուսնացնել տալ. կայսրութեան ամէն կողմը

(*) Կոստանդին Զ. Բիւզանդական կայսր, որդի Լեւոն Դ.ի. ծնած 771ին, զահրնկեց ու կուրցած 797ին, Հագիւ տասը տարեկան էր երբ հօրը յաջորդեց (780) եւ տասը տարի ալ մօրը խնամակալութեան տակ իշխեց: Փառասէր Իրէնէ անոր դատտիրակութեան բնաւ հոգ չի տարաւ, երկար ատեն զայն իշխանութենէ հեռու պահելու համար: Զինուորական ապստամբութիւն մը՝ խնամակալուհին տապալելով կառավարութիւնը տուաւ Կոստանդինի (790), բայց այս վերջինը անձնական քաջութենէ մը զատ ուրիշ յատկութիւն չէր ժառանգած նախահայրերէն: Պուլկարներէն (792) ու Արաբներէն յաղթուելով բանակին մէջ ժողովրդականութիւնը կորսնցուց. մնացած համակրողներն ալ քաշուեցան երբ 792ին կրկին Իրէնէի խնամակալութեան տակ մտաւ: Գրկնակ ամուսնութիւնը՝ կայսրուհիին պատուոյ կիներէն մէկուն հետ, վանականներու ընդդիմութեան հանդիպելով պատճառ եղաւ իր անկումին: Իրէնէ իշխանութիւնը կրկին ձեռք առաւ եւ իր զաւակը Կոստանդինը կուրցնել տուաւ:

մարդ հանեց որպէսզի փնտռեն գտնեն որոշ պայմաններ լրացնող գեղեցիկ աղջիկները . այդ պայմաններն էին տարիքը , մէջքի նրբութիւնը և կօշիկներուն մեծութիւնը :

Ապագայ կայսրուհին որոնելու պաշտօն ունեցող խումբը , որուն գլուխը կը գտնուէր Թէոփանէս մեծ ախոռապետը , հասաւ Փոքր Հայք : Իրիկուն Ժը մեծ ու փառաւոր տուն մը հանդիպելով որոշեցին զիշերը հոն անցնել . Տան-

Կոստանդին Զ. եւ Իրէնէ

տէրը որբակեաց մէկն էր , Փիլարիտ անունով , որ բոլոր հարստութիւնը աղքատներուն բաժնելով՝ ինքը աղքատացած էր : Ջանաց կարելի եղածին չափ մեծ շուքով ընդունիլ կայսերական հիւրերը . «Մեզի երես ճերմկցնելիք ընթրիք մը պատրաստէ» ըսաւ կնոջը . «Ի՞նչ հրամցնեմ , պատասխանեց խեղճ կինը , տունին մէջ չնորհքով ուտելիք բան մը չմնաց որ» : Հիւրերը սակայն խիստ գոհ մնացին այս ընդունելութենէն և ծերունին հարցափորձելով տեսնել որ ամուսնանալու տարիքը թեւակոխած երեք աղջիկ ունի : « Յանուն կայսեր , որ Աստուծոյ ընտրուած է , ըսին , կը պահանջենք որ այդ աղջիկները մեզի երեւին » :

Երեքն ալ հիանալի կերպով գեղեցիկ էին, մանաւանդ անոնցմէ մին՝ Մարիանէ [քանի մը հեղինակներ Մարիամ անունը կուտան], որ պահանջուած երեք պայմանները՝ տարիքի, մէջքի նրբութեան և ոտքի մեծութեան՝ կը լրացնէր իր վրայ:

Կայսեր պաշտօնակալները՝ ծերունիին ամբողջ ընտանիքը առին Կ. Պոլիս բերին: Արդէն տասներկու քի չափ գեռատի աղջիկներ հաւաքուած էին, ամէնքն ալ գեղեցիկ ու մեծ մասամբ հարուստ ու բարձր ընտանիքներէ սերած: Մարիանէ առաջարկեց ասոնց որ խօսք տան թէ ո՛վ որ կայսրուհի ընտրուի, մերժուածներուն հոգը վրան առնէ: Օրի-

Իրէճէ. — Կայսրուհի Բիւզանդիոնի (780—790 եւ 792—802) ծնած է Աթէնքի մէջ 752ին, աղքատ ընտանիքէ մը. շնորհիւ իր գեղեցկութեան եւ խելքին 766ին ամուսնացաւ Կոստանդին Ե.ի զաւկին Լեոն Գ.ի հետ եւ անոր մահէն ետքը (780) անչափահաս զաւկին Կոստանդին Զ.ի խնամակալութիւնը ստանձնեց: Պատկերներու պաշտամունքին սերտիւ յարած ըլլալուն՝ Արաքիերու հետ հաշտութիւն գոյացնելէ (783) եւ Մակեդոնիոյ ու Յունաստանի Սլաւները նուաճելէ ետքը, կրօնական նոր քաղաքականութիւն մը բռնեց: Թարասիօս նորընտիր պատրիարքը (784) իրեն ձեռնտու եղաւ. Նիկիոյ Ժողովը (787) վերահաստատեց պաշտօնապէս պատկերներու պաշտամունքը: Բայց, երբ նէ շարունակեց իր չափահաս զաւկին վրայ քացարժակ խնամակալի իշխանութիւնը, զինուորական յեղափոխութիւն մը զայն տապալեց (790): Կոստանդին Զ. անխռհեմութիւն ըրաւ իր մայրը եւ անոր խորհրդականները իշխանութեան մէջ խառնելու (792): Իրէնէ օգուտ քաղելով Կոստանդինի կրկնակ ամուսնութեան կրօնական դասակարգի մէջ յառաջ բերած խռովութենէն, գահընկէց ըրաւ եւ կուրցուց իր զաւակը (797): Այն ատեն գահին միակ տէրը ինք մնալով իրեն խորհրդակից ըրաւ Սթաւրաքիոս եւ Աէթիոս ներքինիները: Ասոնց խորհրդով Հարուն էլ Բաշիտի հետ կնքեց նոր ու ամօթալի հաշտութիւն մը (798), մինչ անդին Շարլըման կը վերակազմէր Արեւմտեան կայսրութիւնը (800): Պալատական դաւադրութեամբ մը գահէն զրկուելով արքայութեան Լեոպոս ուր մեռաւ (803): Ապրուստը ճարելու համար ստիպուած էր, կ'ըսեն բուրդ մանել: Յունական եկեղեցին զայն սրբուհիներու կարգը անցուց եւ տօնը կը կատարէ 15 Օգոստոսին:

որդներէն յին արհամարհալից կերպով մը պատասխանեց .
«Ո՛հ , ձեր մէջէն ամէնէն գեղեցիկը , հարուստը և ազնուա-
կան ծնունդ ունեցողը ե՛ս եմ . վստահ եմ որ կայսրը ինծի
պիտի հաւնի . իսկ դո՛ւք , խեղճ աղջիկներ , որ գեղեցիկ
դէմքէ զատ ուրիշ բան չունիք , աղէկ կ'ընէք եթէ հիմակ-
ուընէ ետ քաշուիք » :

Բայց երբ իրէնէ կայսրուհին , զաւակը և առաջին նա-
խարարը՝ հարսնցուն որոշելու ելան , այս մեծփայտիկ օրիոր-
դին ըսին . « Հիանալի գեղեցկութիւն մը ունիք , օրիորդ , բայց
կայսրի մը կինը ըլլալու յարմարութիւն չէք ցուցներ » :
Ընդհակառակն Մարիանէ առաջին անգամէն իսկ ուշադրու-
թիւն գրաւեց և ընդունուեցաւ կայսեր հարսնութեան :

Մարիանէ գեղեցիկ էր , խելացի ու ջերմեռանդ . խոնարհ
ընտանիքէ մը սերած ըլլալուն՝ ամէն բան իրէնէի պիտի պար-
տէր , հետեւաբար մայր-կայսրուհին այս կողմէ վախճալիք
բան մը չէր ունենար : Ամուսնութիւնը որոշուեցաւ և հարս-
նիքը տեղի ունեցաւ 788ի Նոյեմբերին մէջ :

Մարիանէ երկու աղջիկ ունեցաւ՝ Եւփրոսինէ և իրէնէ :
Սակայն Կոստանդին Զ. լքած էր զինքը և խենդի պէս սի-
րահարած մայր-կայսրուհին պատւոյ օրիորդներէն մէկուն՝
Թէոտոդի : Իրէնէ աչք կը գոցէր և գաղտնի կը քաջալերէր
այս սէրը , նոյն իսկ խորհուրդ տուաւ կայսեր արծակիլ իր
կինը Մարիանէն և ամուսնանալ Թէոտոդի հետ , որ ազնւ-
ուական ցեղէ էր ու բարձր ընտանիքներէ շատին հետ ազ-
գականութեան կապ ունէր :

Այս գործին մէջ իրէնէ մաքիավէլական դիւանագիտու-
թիւն մը կը բանեցնէր : Իր նպատակն էր Կոստանդին Զ.ի
Ժողովրդականութիւնը կորսնցնել տալ , բանակն ու կղերը
անոր դէմ գրգռել ու գահազուրկ ընելով զայն իշխանու-
թիւնը իր իսկ ձեռքն անցնել :

795ին էր , Կոստանդին յայտարարեց որ իր կինը զինքը
թունաւորել փորձեր է . կը կարծէր թէ քանի որ ինք կայսր

է և խօսքը հպատակներու կ'ուղղէ, ուզեն չուզեն պիտի հաւատան իրեն: Թիկնապահ մը զրկեց պատրիարքին հրամայելով որ եկեղեցին լուծէ իրենց ամուսնութիւնը: Բայց Թարասիօս շուտով համոզուող մարդ չէր, պատասխանեց թէ օրէնքը ամուսնալուծման համար մէկ պատճառ մը կ'ընդունի՝ ապացոյցով հաստատուած շնութիւնը: Պարապ տեղը կոտտանդին Զ. պատրիարքը պալատ կանչեց, համոզելու համար թէ ոճիրը յայտնի է, ապացուցուած է, և մահը կամ ցկեանս վանքի մէջ բանտարկութիւնը միայն կրնայ իբր պատիժ տրուիլ յանցաւորին. ամանով պղտոր հեղուկ մը բերել տըռւաւ՝ ըսելով թէ այդ է զինքը սպաննելու յատկացուած թոյնը: Թարասիօս միշտ կը մերժէր, ի վերջոյ սպառնաց բանադրել կայսրը՝ եթէ աւելի յառաջ երթայ: Թիկնապահները սուր ի ձեռին սպառնացին պատրիարքին՝ հնազանդիլ կայսեր հրամաններուն. բայց և ո՛չ մէկ բան կրցաւ ստիպել անդրդուելի Թարասիօսը:

Կոստանդին տեսնելով որ այս կողմէ ճար չկայ, բռնի Մարիանէն փակեց վանքի մը մէջ (793 Յունուար) և ամուսնացաւ Թէոտոգի հետ. հարսնիքը տեւեց քառասուն օր: Թարասիօս մերժեց օրհնել այս ապօրինի միութիւնը, բայց դիւանագիտութեամբ վարուելով, ձեռքի տակէ թողուց որ ուրիշ կղերական մը պսակը կատարէ: Ո՛չ կայսրը բանադրուեցաւ, ո՛չ ալ յանցաւոր կղերականը պատժուեցաւ:

Ամբողջ բիւզանդական քրիստոնէութիւնը, մինչեւ հեռաւոր գաւառներուն խորերը, զայրոյթ զգաց այս ոճիրէն, որ իրէնէի ճարտար դիւանագիտութեան շնորհիւ պիտի փութացնէր Կոստանդին Զ.ի կորուստը:

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Թ Ո Ւ Ր Ք

[803]

803 Մայիս 4ին Նիկեփոր Ա. Լողութէթ յաջողեցաւ գահընկէց ընել իրէնէ կայսրուհին և անոր տեղը կայսր հռչակ-

ուիւ: Սակայն նոյն տարին Յուլիս 19ին իմացաւ որ Փոքր Ասիոյ յունական զօրաց ընդհանուր հրամանատար Վարդան Պատրիկ՝ կայսր հռչակուելով Արեւելեան զօրաբանակէն, ահագին բազմութեամբ Կ. Պոլիսի վրայ կը քալէ: Վարդան ազնուական սերունդէ էր (Մամիկոնեան ցեղէն կ'ըսեն ոմանք), միակեզական անձն էր իր ժամանակի բիւզանդական կայսրութեան մէջ որ իրաւամբ առաջնակարգ զօրապետի համբաւ կը վայելէր:

Նիկեփոր Ա. Լոդոբէք

Ճամբան ամէն կողմէ ժողովուրդն ու զօրքերը մեծ համակրութիւնով կը դիմաւորէին հայկազն կայսրը, մանաւանդ Փոքրիոյ և Բիւթանիոյ մէջ: Նիկոմիդիայէն անցնելով, Վարդան եկաւ բանակ դրաւ Սկիւտարի հանդէպ: Հոս իր զօրավարներէն երկուքը՝ Լեւոն Հայկազն և Միքայէլ Թլուստ, լքելով իրենց կայսրը, յարեցան Նիկեփորի(*): Վարդան, որ արդէն իսկ մեծ փափաք չունէր կայսրութեան, այս մատնութիւնէն խորապէս զղուելով զօրքերը հեռացուց Սկիւտարէն և գնաց Բիւթանիա՝ Ողիմպոս լեռան մօտ Մալագի պզտիկ քաղաքը: Հոնկէ լուր դրկեց Նիկեփորի թէ կը հրաժարի կայսրութենէ

(*) Նիկեփոր Ա. Լոդոբէք. — Բիւզանդական կայսր (802—811), իրէնէ կայսրուհիին իշխանութեան ժամանակ մեծ Լոդոնթ էր: 802 Նոկտմ. յեղափոխութեան ատեն զահ բարձրացաւ: Չափուոր քաղաքականութիւնով մը ջանաց պատկերամարտներուն ու վանականներուն միջեւ հաշտարար ընթացք մը բռնել: Արտաքին աշխարհավարութեան մէջ ջանաց Շարլմայնի հետ միջին ընթացք մը գտնել (803): Բայց Արաբներու հետ ստորնացուցիչ հաշտութիւն մը կնքեց (806): Չկրցաւ Պուլկարներն ալ նուաճել: Քրում Խանին հետ պատերազմելով սպաննուեցաւ:

եթէ Նիկեփոր խոստանայ չմնասել իրեն ու իր մարդոց:

Բնականաբար Նիկեփոր ուրախութեամբ ընդունեց այս առաջարկը: Անմիջապէս երդմնագիր մը ստորագրեց, զոր վաւերացուցին Թարասիոս պատրիարքը և աւագանին: Ասով ալ չգոհանալով Նիկեփոր՝ Վարդանին դրկեց իրր գրաւական՝ ոսկիէ խաչը որ միշտ վզէն կախուած կը կրէր:

Վարդան հաւատարիմ թիկնապահի մը հետ գիշերանց փախաւ քանակէն, հասնելով Գիուս պզտիկ քաղաքը (հիմակուան կէմլէյիկ) գիմեց Հերակլի վանքը: Վանահայրը քունէն արթնցնելով հրամայեց որ մազերը կտրէ և կրօնաւորի մը հագուստ տայ. սակայն ծերունին ընդգիմացաւ ասոր մտածելով թէ դիմացինը կայսր մըն է: Վարդան, ճարահատ, սուրը քաշեց և իր ձեռքովը կտրեց գանգուր մազերը, յետոյ զինուորական հագուստը հանելով պատառատուն զգեստ մը անցուց վրան: Ծովափը կը սպասէր Նիկեփորի՝ զրկած մակոյկը որ Սարակինոսաց հռչակաւոր յաղթականը պիտի փոխադրէր Բոօթի (Քընալը կղզին) (803 Սեպտ. 8):

Վարդան իր քաղդաւորութեան միջոցին հոն չինած էր մենաստան մը ընդարձակ մշակելի հողերով և համեատ խցիկներով: Քաջուհեցաւ իր երախտաւորեալներուն քով և անոնց պէս սկսաւ պարտէզ մշակելու զբաղիլ, Սաբբաս կեղծ անուներն տակ ծածկուած:

Սակայն Նիկեփոր հանգիստ չունէր. Վարդանի կրօնաւորական նախանձայուզութիւնը լոկ կեղծիք կը թուէր իրեն: Հազիւ քանի մը շաբաթ անցեր էր այն օրէն երբ արեւելեան զօրաբանակի նախկին մեծ զօրապետը կը ճգնէր Բոօթիի միենաստանին մէջ, փոթորկալից գիշեր մը խումբ մը զինեալ մարդիկ մտան Վարդանին սենեակը և անոր աչքերը կուրցուցին:

Այս դէպքը մեծ յուզում պատճառեց ամբողջ Բիւզանդական կայսրութեան մէջ. պարապ տեղը Նիկեփոր օրերով սուտ արցունք թափեց և երդումներով ուզեց հաստատել իր

անմեղութիւնը . ժողովուրդը ուրիշ պատճառներ ալ ունէր իրմէ դանդաղեցու և ապստամբելու :

Վարդան սակայն , սոսկալի վէրքերը բժշկուելէ ետքը մեծ արիութեամբ կը դիմանար այս սոսկալի մահուան : Օրերը կ'անցընէր ապաշխարութեամբ , կենդանիի մորթ կը հագնէր իբր հագուստ , բոկոտն կը պտըտէր , մինակ ջուր կը խմէր ու չոր հաց կ'ուտէր : Հրաժարեցաւ տեսակցելէ իր կնոջ ու զաւակներուն հետ : Ամէն կողմէ հազարաւոր ուխտաւորներ կը դիմէին այս կայսր-ճգնաւորին և հիւանդներ կը բերէին որ բժշկէ : Վարդան երկար ատեն ապրեցաւ ու մեռաւ Լեւոն Հայկազն կայսեր ժամանակ :

ԱՐՇԱԻՐ [ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ]

[808]

Նիկեփոր այն աստճան ատելի դարձած էր որ տէրութեան մեծամեծները դաւադրութիւն մը կազմելով կայսր հռչակեցին Արշաւիր հայ պատրիկը , որ կայսրութեան գանձապետն էր և իբր իմաստուն մէկը ճանչցուած : Նիկեփոր ժամանակին իմանալով այս դաւադրութիւնը , ձերբակալել տուաւ Արշաւիրը և զայն չարաչար ծեծելէ ետքը մազերը կտրել տուաւ ու աքսորեց Բիւթանիա , վաճի մը մէջ կրօնաւոր ըլլալու : Կ'ըսեն , առանց սակայն կարենալ հաստատելու թէ՛ այս դաւադրութեան մէջ էր նաև Արշաւիրի փեսայ և Վարդի որդի՝ Լեւոն Արծրունի . պատճառով մը Նիկեփոր զայն ալ ձերբակալել տուաւ և գանակոծելէ ետքը մեռաւ մը աքսորեց :

ԼԵՒՈՆ Ե. ՀԱՅԿԱՋՆ [ԱՐՄԻՈՒՆԻ]

[813—820]

Լեւոն Ե. որդին էր Վարդ Պատրիկին՝ որ Իրէնէի Կոստանդին որդւոյն դէմ դաւաճանած ըլլալուն համար Հայաս-

տան աքսորուած էր: Վարդ 791ին Պուլկարներու գէմ պատերազմի ժամանակ սպաննուեցաւ: Լեւոնի ծննդեան թուականը յայտնի չէ: Հաւանական է որ ծնած ըլլայ Սիւնեաց Ամաղուա գիւղը: Ինք ՀԱՅ ԷՐ էր և Արծրունեաց ցեղէն. ասոր կը վկայեն բոլոր օտար պատմիչները որոնք կը կոչեն Léon l'Arménien. Իսկ ժամանակակից պատմիչները բացէ ի բաց կ'ընդունին անոր Հայ ըլլալը, աւելցնելով թէ Լեւոն սերած էր «Ասորեստանցի այն արիւնհարբու աւագակներէն որոնք իրենց Սենեքերիմ հայրը սպաննելով՝ Հայոց գաւառները փախան ու ազատեցան»:

Լեւոն՝ Թէոդոսիա կայսրուհիէն ունեցաւ հինգ զաւակներ, 1. Սմրատ [կամ Կոստանդին, որ հօրը գահակից եղաւ], 2. Վասիլ [կրօնաւոր ըլլալէն ետքը Եւստաթէոս անունը առաւ], 3. Գրիգոր, 4. Թէոդոս եւ 5. աղջիկ մը որու անունը չը յիշուիր և որ սպաննուեցաւ Ռէնգարէի կնոջ կողմէ կատաղութեան մէկ վայրկեանին:

Լեւոն Հայկազն՝ Փեղրա աւանին մէջ անշուք պատանեկութիւն մը անցընելէ ետ-

քը Բիւզանդիոն եկաւ բազմ փնտռելու: Հոն ծանօթացաւ Արշաւիր հայազգի Պատրիկին որ երկու աղջիկ ունէր, Մարիամ՝ գեղեցիկ ըսուածը [Քալի Մարիա] և Թէոդոսիա: Լեւոն ամուսնացաւ այս վերջինին հետ:

Կարճահասակ էր Լեւոն, գէր ու մտեղ. գիւմազիծերը խիստ՝ բայց կանոնաւոր էր, յօնքերը սեւ, նայուածքը սարսափեցնող. առիւծի ձայն ունէր. գլխու մազերը այնքան

Լեւոն Ե. Հայկազն

խիտ էին որ երբ Նիկեփոր պարիարքը գլուխը թագ պիտի դնէր, ձեռքերը ցաւցուց իբր թէ փուշի դպած ըլլոր: Մարմնական ահեղ ոյժի մը հետ ունէր նաեւ ճկուն ու նենգաւոր միտք մը: Երգմնազանցութիւն, բարերարի դէմ զէնք առնել, անգթութիւն՝ սովորական բաներ էին իրեն՝ երբ մտադրած նպատակին հասնիլ ուզէր:

Ընթերցողին ծանօթ է արդէն իր սպարապետին՝ Վարդան թուրքի դէմ ըրած մատնութիւնը. իբր վարձք ասոր Վարդանի պաշտօնը ստացաւ. Արեւելքի զօրապետ կարգեցին զինքը. ստացաւ նաև Զինոնի ապարանքը և թագիստէա: Իսկ իր դաւակիցը Միքայէլ ալ կոմսութեան տիտղոս առաւ՝ ընդարձակ կալուածներով միասին:

Լեւոն՝ իբր սպարապետ Արեւելքի, Կապադովկիա զրկըռած էր արարական հոսանքին դէմ թումբ մը դնելու. սակայն ինքզինքը բացարձակ իշխանութեան մէջ տեսնելով անձնատուր եղաւ հաճոյքներու, Սարակինոնները յարձակեցան ու յաղթեցին: Նիկեփոր՝ նեղանալով՝ պաշտօնանկ ըրաւ Լեւոնը, զայն գանակոծել տուաւ և աքսորեց:

Նոյն տարին Յուլիսին Պուլկարական պատերազմը բացուեցաւ: Բիւզանդացիք յաղթուեցան, Նիկեփոր սպաննուեցաւ և Պուլկարներու թագաւորը Նիկեփորի գանկը սակեզօծել տալով արքունի բաժակի տեղ գործածեց:

Նոյն պատերազմին մէջ թագաժառանգն ալ ծանր կերպով վիրաւորուած էր, և որդին փոքրամարմին ու տխեղծ ըլլալով ժողովուրդէն չէր սիրուէր: Իրեն տեղ կայսր հռչակուեցաւ Միքայէլ Կիւրոպաղատը՝ Ռէնգարէ կոչուած (811 Հոկտմ. 2): Սակայն աս ալ թոյլ ու երկչոտ մէկը ըլլալուն կառավարութեան սանձը ստանձնեց Պրոկոպիա թագուհին: Միքայէլ իր գահակալութեան առաջին օրը նշանաւոր գործով մը փառաւորելու համար Լեւոնը աքսորէն կանչեց ու իր հին պաշտօնին մէջ վերահաստատեց:

Պուլկարները, սակայն, կը յառաջանային: Միքայէլ մեծ

եռանդով պատերազմի կը պատրաստուէր. Հայաստանի, Ասորեստանի, Կապադովկիոյ բոլոր գունդերը փոխադրեց Եւրոպա (813 Մայիս) և կազմեց բանակ մը որ թշնամիէն տասն անգամ աւելի զօրաւոր էր:

Բաղխումը տեղի ունեցաւ Ադրիանուպոլոսյ մօտ (813 Յունիս 22): Լեւոն պարտութեան մը կը փափաքէր որպէսզի Միքայէլ ատելի դառնայ զօրքերուն և ինք անոր տեղը կայսր ըլլայ: Կռիւին ամէնէն տաք պահուն, Լեւոն իր գունդերով ետ քաշուեցաւ: Յոյները ահաբեկ փախչել սկսան: Ռէնգարէ ալ բանակը Լեւոնի յանձնելով Պոլիս քաշուեցաւ:

Հայ զօրավարը իր կուսակիցները ցրուեց բանակին մէջ որոնք զինուորները կը գրգռէին. « Տէրութիւնը պիտի կործանի այս կայսեր ձեռքին մէջ, կ'ըսէին. հիմա ճիշդ կը կատարուի այն առակը թէ եղնիկ մը առիւծներու կը հրամայէ. ինք կը փախչի պալատ և մեզի Պուլկարներու դիմաց վտանգին մէջ կը թողու: Շո՛ւտ մեզի նոր կայսր մը ընտրենք. Կեցցէ՛ Լեւոն »:

Միքայէլ Ռէնգարէ

Զօրքը խուժեց Լեւոնի վրանը և պահանջեց որ ընդունի կայսր ըլլալ: Հնարամիտ զօրապետը առ երեսս մերժեց. Միքայէլ թլուատ [կամ Միքայէլ Բէգ] սուրը քաշելով Լեւոնի կուրծքին կռթնցուց և սպառնաց սպաննել զինքը եթէ զինուորներուն պահանջքը չընդունի: Լեւոն հաւանութիւնը տըռուտ վերջապէս և Բիւզանդական բանակը քաշեց Պոլսոյ վրայ:

Ռէնգարէ ամէն յոյս կորսուած տեսնելով ինքնիրենը հրաժարեցաւ, մինչ Պրոկոպիա կայսրուհին կատաղութեան

փոթորիկներ կը փլցնէր Լեւոնի կնոջ՝ Թէոդոսիայի գլխուն։

Իսկ Լեւոն (ՅԱՅ Յուլիս 10) Ոսկեղէն դռնէն Բիւզանդիոն կը մտնէր և յաջորդ օրն ալ Ս. Սօֆիա մայր եկեղեցիին մէջ կայսր կ'օծուէր Նիկեփոր պատրիարքին ձեռքով։

Հանդէսին նախորդ օրը Լեւոն պալատ գացած ատեն Խալզի ըստած տեղը Յիսուսի պատկերին առջեւ կանգ առնելով երբ զօրավարի հագուստները հանելով ծիրանի կը հագնէր, Միքայէլ Թլուատ իսկոյն հագաւ Լեւոնի հագուստները. ասանկով ինքզինքը Արեւելքի՝ զօրավար անուանած կ'ըլլար և կերպով մըն ալ գուշակել տուած կ'ըլլար թէ օրին մէկը Լեւոնի պիտի յաջորդէ կայսերական գահին վրայ։

Լեւոն ամէնէն առաջ մտածեց գահը ամրացնել. Ռէն գաբէն անիլելով Բրօթի կղզին աքսորեց, որդիներն ալ ներքինացուց. տսոնցմէ մին՝ Ս. Իգնատիոս՝ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք եղաւ վերջէն։ Յետոյ իր կուսակիցներուն մեծամեծ պաշտօններ տուաւ, Միքայէլ Թլուատ ընդհանուր սպարապետ կարգուեցաւ, իսկ Մանուէլ Հայկազն՝ Հայկական բանակաթեմին զօրավար։

Պուլկարներու Կրումնոս թագաւորը օգտուելով Բիւզանդացիներուն ներքին կռիւներէն, յառաջացած էր մինչեւ Կ. Պոլիս և մայրաքաղաքին շուրջը խրամ բանալով պատնէշ շինած ու պաշարած էր զայն։ Իմաց տուաւ Լեւոնի՝ որ հազիւ շաքաթէ մը ի վեր գահը ելած էր, թէ Բիւզանդիոն իր աւերիչ ձեռքէն երեք պայմանով միայն կրնայ ազատիլ։

1. Յոյները պէտք է տարեկան տուրք վճարեն,

 2. Կրումնոս պիտի պտըտի Բիւզանդիոնի մէջ և ո'ր աղջկան որ հաւնի հետը պիտի տանի իբր տւար,

3. Կրումնոս իր նիզակը պիտի մխէ Ոսկեղէն դրան մէջ իբր յաղթանակի նշան։

Մինչդեռ բանակցութիւնները կը շարունակուէին, բարբարոսները միւս կողմէ հետաքրքրական հանդէսներ կը կատարէին։ Երբեմն թագաւորը Պլաքեոնեանց դրան մօտ (հի-

մաղուան էյուպ) ծովեղերք կ'երթար ստքն ու գլուխը լուա-
լու, յետոյ իր ձեռքով զինուորներուն վրայ ջուր կը սրսկէր։
Թագաւորին ճամբուն երկու կողմը կեցած կ'ըլլային իր
կիները, որոնք Թագաւորին անցած ատենը երգել կ'սկսէին՝
երկրպագելով անոր։ Այս հանգէտը կը փակուէր զոհերով ու
որոնք շատ անգամ մարդկային ալ կ'ըլլային։

Լեւոն կայսրը Կրումնոսի պատասխանեց որ երկու կողմէ
վեց անգէն մարդիկ վիճաբանին այս խնդրոյն վրայ. երկու
Թագաւորներն ալ մոտ չպիտի կազմէին յանձնաժողովներուն։
Լեւոն աղէկ գիտէր որ Կրումնոս տնձամբ պիտի գար այդ
բանակցութեանց մասնակցելու, ուստի երեք աղեղնաւոր
ծածկեց պարիսպին մօտ թումրի մը տակ։ Որոշեալ օրը վեց
Պուլկարներու հետ Կրումնոս ալ եկաւ ձի հեծած։ Լեւոն նը-
շան ըրաւ պարիսպէն. նետերու տարափ մը սկսաւ տեղալ
բարբարոս Թագաւորին վրայ, որ կրցաւ փախչիլ քանի մը
թեթեւ վէրքեր միայն ստանալով։

Կրումնոս կատաղած Վոսփորի, Պրանտիսի եզերքները
քանդեց, Պուլոյ շրջակաները աւերեց և անբաւ աւարով դար-
ձաւ Ադրիանուպոլիս, զոր արդէն իր եղբայրը կը պաշարէր.
առաւ քաղաքը, աւարի տուաւ և 12,000 գերի տարաւ Դա-
նուբի եզերքը բնակեցնելու. ասոնց մէջ էր հայազգի տղայ
մը, որ յետոյ Վասիլ Արշակունի կայսրը պիտի ըլլար (813)։

Յաջորդ տարին ահագին պատրաստութիւններ տեսաւ
Կոստանդնուպոլիսն ալ առնելու. որոշած էր յարձակումը
կատարել Պլաքեռնեանց դրան կողմէն՝ ուր վիրաւորուած
էր։ Հոն միայն մէկ պարիսպ կար, Լեւոն փութով երկրորդ
մըն ալ շինեց, պատնէշով ամրացուց և սպասեց։ Պուլկար-
ներու բանակը ստուարացած էր Աւարներով և Սքլաւոննե-
րով. կ'ըսեն թէ տասը հազար եզներ քաշելով կը բերէին
պաշարման ահագին մեքենաները։ Սակայն Կրումնոսի երակ-
ներէն մէկը պայթելով ականջէն ու բերնէն արիւն եկաւ ու
մեռաւ (814 Ապրիլ 13 Աւագ Եշ. օրը)։

Կրօնմատի յաջորդեց Կրիթագոն, որ գահին հետ մէկ-տեղ նախորդին մարտական ոգին ալ ժառանգած էր. ասիկա շարունակեց Պոլսոյ վրայ քալել, բայց Լեւոն չթողուց որ քաղաքին մօտենայ, պարիսպները նորոգելէն հաքը Մեդրիա իջաւ և հոն ճակատեցաւ Պուլկարներուն դէմ:

Առաջին բաղխումին Բիւզանդացիները յաղթահարուած փախչիլ սկսան: Լեւոն քաջերու գունդով մը բլուրին ծայրը կեցած կը դիտէր, իրեններուն փախուտը տեսնելով «Ջօրականք, գոչեց քովիններուն, յաղթութիւնը մերն է, հտեւէս եկէք»: Եւ բլուրէն վար խոյանալով թշնամի բանակին մէջ մտաւ, ջարդեց, փշրեց, փախցուց և յաղթութիւնը ապահօրեց իրեններուն:

Յաջորդ գարնան (815) Լեւոն ինք անձամբ գնաց Պուլկարներու դէմ: Պուլկարները յաջողեցան կայսեր բանակը պաշարել ու զինքը սովի բռնել: Որ մը Լեւոն բանակին մէջ պտըտեցաւ, առանց բան մը ըսելու քաջերու ընարութիւն մը ընելով գունդ մը կազմեց ու վրանը քաջուեցաւ: Գիշերը հասեր էր արդէն, Յոյները կը քնանային ճերմակ վրաններուն տակ. «Ինծի հետեւեցէ՛ք» ըսաւ կայսրը քաջերու գունդին և գիշերուան մթութեան մէջ բլուրի մը հալիւտ եզան:

Առտուն անկարելի է նկարագրել Յունական բանակին ահուտարսափը երբ տեսան թէ կայսրը փախեր է: Իսկ Պուլկարները այս լուրը առնելով՝ յաղթութեան վրայ ապահովուած՝ ամբողջ օրը խնջոյքներով տնցուցին ու գիշերը խոր քունի մէջ թաղուեցան:

Միւս կողմէ Լեւոն այս բանին կ'սպասէր. երբ թշնամի բանակին մէջ ամէն շարժում դադրեցաւ, իր քաջերուն գըլուխը անցած յանկարծակի յարձակեցաւ անոնց վրայ, դիմացը ելածը ջարդելով ու ահագին վայնասուն մը հանելով. մարդ ալ դրկեց բիւզանդական բանակին զանոնք կռիւի կանչելու համար: Պուլկարները՝ քնաթաթախ, ոմանք ան-

զէն, ոմանք կէս-գինով, սկսան զիրար ջարդել և ջարդուիլ Յոյներէն: Մեռնողներուն մէջ էր Կրիթագոն թագաւորը: Ասոր յաջորդեց Ոմորգաք որ ամենայն խոնարհութեամբ Լեւոնէն հաշտութիւն խնդրեց: Այն՝ բլուրը ուրկէց Լեւոն իջեր էր կոչուեցաւ Լեւոնի Բլուր:

Նենգաւոր կայսրը, որպէս զի ուզած ժամանակը կարեւայ խոստումը գրծել, փոխանակ Աւետարանի վրայ երգում ընելու, ի մեծ ուրախութիւն միաժիտ թշնամիներուն՝ շուներ զոհելով և ուրիշ բարբարոս արարողութիւններով կատարեց երգումը:

Պուկարները եօթանասուն և չորս տարի անշարժ մընացին: Միւս կողմէ Ափրիկէի Ագլապիտեաններու հետ դաշնակցելով, Լեւոն ասոնք իբր ամբարտաւ գործածեց Արբասեան Արաքներուն դէմ, որոնք կայսրութեան մեծագոյն վրտանգներէն մէկն էին, և ազատեց Սիկիլիան (816): Մեծն Կարուսի մահէն ետքը պատուիրակներ ղրկեց Գաղղիա, որոնք բարեկամական նամակներով վերադարձան: Ասանկով խաղաղութիւնը հաստատուեցաւ Հռոմէական կայսրութեան բոլոր կողմերը:

Լեւոն կ'ուզէր գահակից ընել իր Սմբատ որդին, բայց կը վախնար յոյն զօրքերէն. երբ առիթը ներկայացաւ հին զօրքերը աբսերագմի ղրկեց և նոր զօրախումբ մը կազմելով մեծ հանդէսով Սմբատի գլուխը կայսերական թագ դրաւ և իրեն գահակից ու յաջորդ նշանակեց զայն Կոստանդին անուանելով:

Պատկերամարտութեան (*) վէճերը ոստկացած էին Կ.

Պատկերամարտութիւն. — երբ եկեղեցին հալածանքներէ ազատելով կարող եղաւ տաճարներ շինել ու զանոնք զարդարել, քիչ քիչ սովորութիւն եղաւ, մանուսանդ Արեւելքի մէջ, հաւատացեալներու պաշտամունքին առարկայ ընել Աստուած, Յիսուս, Սուրբերը եւ Մարտիրոսները ներկայացնող արձաններ ու պատկերներ: Այս պաշտամունքը ընդհանրացած էր Արեւելեան բոլոր եկեղեցիներուն մէջ երբ Լեւոն Գ.

Պոլսոյ մէջ: Օր մը երբ Լեւոն եկեղեցին էր, Ս. Գրքի ընթերցուածին սա կտորը կարդացուեցաւ. «Արդ ո՞ւմ նմանեցուցէք զՏէր, և որո՞ւմ նմանութեան նմանեցուցէք զնա. միթէ պատկեր կոփեաց զնա հիւսն, կամ ո՞սկերիչ ձուլեաց ոսկի և պատեաց զնա ոսկւով, ի նմանութիւն պատկերի կերպարանեաց զնա» (Իսայի Խ. 19): Քալի գտնուող կրօնաւորները դիտել տուին կայսեր թէ մարգարէն անգամ հաւանակ կը խօսի պատկերներուն:

Լեւոն Ե., որ նախապէս երգում ըրած էր պատկերները յարգել տալ, հրամայեց որ եկեղեցիներէն բոլոր պատկերները վերցուին. կայսրութեան մէջ սարսափելի հալածանք մը հանեց պատկերներուն դէմ, և ո՛վ որ համարձակեցաւ հրամաններուն չհնազանդիլ չարաչար պատժուեցաւ. Նիկեփոր պատրիարքը (*) գահընկէց եղաւ և Պրոկոպիոս նախկին

Խաւրացի հրամայեց ջնջել ու արտաքսել բոլոր պատկերները տուներէն ու եկեղեցիներէն: Ժողովուրդը իրեն Պրօփէթէթ անունը տուաւ: Այս մակդիրով որակուեցան յետոյ Լեւոնի հետեւող կայսրերը: Ասով կ'սկսի Արեւելեան եկեղեցիին մէջ խռովութիւններ ու հալածանքներ որոնք տեւեցին 120 տարի: Լեւոն Գ.ի որդին ու յաջորդը Կոստանդին Կոպրոնիմոս գերազանցեց իր նախորդին բռնութիւնները. 754ին Կ. Պոլսոյ մէջ գումարուած կամահաճ եկեղ. ժողովի մը վաւերագործել տուաւ պատկերներու արտաքսումը: Լեւոն Գ.ի կարճատեւ իշխանութենէն ետքը Իրէնէ կայսրութիւն 780ին խնամակալուհի կարգուելով, համաձայնեցաւ Գրիգոր Բ. եւ Գրիգոր Գ. պապերուն հետ, որոնք անդադար բողոքած էին պատկերամարտ կայսրերու բռնութիւններու դէմ: Նիկիոյ տիեզերական ժողովին մէջ (787) հաստատուեցաւ պատկերներու դաւանանքը: Սակայն պատկերամարտութիւնը նորէն գլուխ բարձրացուց Լիւոն Ե.ի (813—820) եւ Թէոֆիլի (820—842) կայսրութեան ժամանակ. Ամբողջովին ջնջուեցաւ Թէոտորա հայազգի կայսրուհիին խնամակալութեան ժամանակ (842—859):

(*) Նիկեփոր, Պատրիարք Պոլսոյ (806—815): Իր ասպարէզը սկսաւ քաղաքական իշխանութեան մէջ, բայց աշխարհէ քաշուելով՝ յաջորդեց Թարասիոս պատրիարքին (806): Երբ Լեւոն Հայկազն սկսաւ պատկերներու դէմ պայքարը, Նիկեփոր ջերմօրէն պաշտպանեց Օրթոտոքսութիւնը: Իշխանութենէ իյնալով արքայութեան (815 Մայիս). մեռաւ 829ին:

Թագուհին հետ աքսորուեցաւ Բրօզի կղզին :

Կայս. պալատին ինչքի դրան առջեւ Յիսուսի արձանը մը կար. Լեւոն Ե. պարտաւոր էր օրինակը բարձրէն տալ և պալատէն սկսիլ պատկերներու արտաքսումը. բայց Յիսուսի արձանին անհետացումը կրնար ժողովուրդը գրգռել : Ուստի Լեւոն միջոց մը խորհեցաւ. հրամայեց պատկերամարտներուն որ Քրիստոսի արձանը քարկոծեն, և երբ ժողովուրդը՝ գրգռուած՝ կը պատրաստուէր սրբապիղծները բզքտել, յանկարծ կայսրը երեւցաւ դրան առջեւ ու զայրացած երեւոյթով գոչեց զինուորներուն. «Կոյր էք, չէք տեսներ որ հերետիկոսները ի՛նչ նախատինք կ'ընեն Յիսուսի արձանին. ի՛նչպէս կը հանդուրժէք որ ձեր երկնաւոր թագաւորը նախատուի : Շո՛ւտ, վերցուցէ՛ք Յիսուսի արձանը, ազատեցէ՛ք հերետիկոսներէն » : Զինուորները փութացին կատարել կայսեր հրամանը, մինչ ժողովուրդը կը գովէր կայսեր նախանձայուզութիւնը :

Միքայէլ Թլուատ Լեւոնէ դժգոհ մասը իրեն չահելով խորհեցաւ ապստամբութիւն մը հանել, բայց դաւը երեւան ելլելով Թլուատ ձերբակալուեցաւ Մննդեան նախորդ օրը (820) և դատապարտուեցաւ արքունական բաղանեաց վառարանին մէջ ողջ ողջ այրուելու կայսեր ներկայութեան : Թէոդոսիա Թագուհին միջամտեց. « Աստուածամարտ թագաւոր, գոչեց, չե՞ս վախնար Աստուծոյ բարկութենէն, ի՛նչպէս կը հրամայես որ վաղուան երգերուն հետ մեռնողի մը ձայնն ալ խառնուի » : — « Թէոդոսիա՛, պատասխանեց Լեւոն, հոգիս կ'ազատես, բայց մարմինս կը կորսնցնես » :

Թլուատին սպանումը յետաձգուեցաւ, բայց Լեւոն մտաւանջութենէն ամբողջ գիշերը անքուն անցուց : Ապահով ըլլալու համար թէ Միքայէլ բանտն է, հագաւ զգեստները,

Յունաց եկեղեցին իբր սուրբ կը դաւանի զայն : Գրած է պատկերամարտութեան դէմ երեք կոնդակներ : Իբր պատմաբան հաւաքած է 802էն 769 տեղի ունեցած դէպքերը :

ճրագը ձեռքը միայնակ բանտ իջաւ . Միքայէլ բարձր տեղ մը քնացած էր , իսկ պահապանները կը խռկային : Կայսրը բարկութենէն դուռը ոյժգին գոցեց ու մեկնեցաւ : Բայց թէ ողիկատոս անդրադարձաւ թէ հկողը կարմիր կօշիկները հագած էր , հետեւորար կայսրն էր որ բարկացած կը մեկնէր : Իրենց կեանքը ազատելու համար պէտք էին Միքայէլի հետ միանալ ու Լեւոնը սպաննել : Թլուտաւր արթնցուցին խորհրդակցելու համար : « Գնա՛ դաւակիցներու » ըսէ որ ամէնքն ալ պիտի բերան տամ եթէ զիս չաղատեն ու Լեւոնը չըսպաննեն » , ըսաւ Միքայէլ թէ ողիկատոսի :

Ծննդեան գիշերն էր . Լեւոն սովորութիւն ունէր առտուան շարականներուն մասնակցիլ : Փղոսկրեայ դռնէն անցնելով մատուռ գնաց : Դուռը սոսկալի ցուրտ մը կը տիրէր , կատաղի մրրիկը կը թափանցէր ամէնուրեք , նոյն իսկ կայսերական եկեղեցիին նրբանցքներուն մէջ : Գիշերն ալ խաւարտչին էր և ճրագներու տարտամ լոյսը հազիւ հազ կը լուսաւորէր : Բոլոր ներկաները , նոյն իսկ կայսրը ցուրտին պատճառաւ գլուխնին դրած էին տեսակ մը լայն վեղար որ կը ծածկէր մինչեւ երեսը :

Հազիւ թէ Լեւոն ժամերգութեան նշանը տուած էր երբ չորս կողմէ սուրերով զինեալ դաւադիրներ յարձակեցան իր վրայ . ասոնք Միքայէլի կուսակիցներն էին որոնք կրօնաւորի զգեստին տակ ծպտած մուտ գտեր էին պալատան եկեղեցին : Կայսրը կարճահասակ էր , աշխոյժ և թեթեւաշարժ . խորանին ետին ապստոտանած պղնձեայ ոսկեզօծ խաչելութիւն մը բռնելով կը ջանար վրան տեղացող հարուածներուն դէմ դնել : Բայց Լեւոն յոգնեցաւ . ահանելով հոկայ մը որ ահագին սուրը գլխուն վերեւ կը բարձրացնէ « Գթութիւն » գոչեց , « Վրէժի ատին է հիմա , պատասխանեց հոկան , և չէ թէ գթութեան » ու մէկ հարուածով վար ձգեց Լեւոնի ուրը , բազուկը և խաչը : Լեւոն Ե . վար ինկաւ յուսահատ մոռնչիւնով մը . տակաւին ողջ ողջ՝ դաւադիրները յոշոտեցին

անոր անդամները, ձեռքերը, եւ ի վերջոյ գլուխը կտրեցին:

Անմիջապէս յետոյ Միքայէլ Բ. Թլուատ (*) եկեղեցի մտնելով Բիւզանդիոնի կայսր պատկուցաւ: Ասոր հրամանով Թէոդոսիա կայսրուհին իր չորս մանչ զաւակներուն հետ աքսորուեցաւ Բրօզի կղզին: Մօր ու զաւակներուն հետ նաւակ դրին մօրթէ տոպրակ մըն ալ որ արիւն կը բուրէր. ասոր մէջ գրուած էր հայկազն կայսեր յօջատուած մարմինը, որ մենաստանի մը մէկ անկիւնը թաղուեցաւ: Թէոդոսիա կուսանոց մտաւ, կայսերազուն իշխանները Միքայէլի հրամանով ներքինացման դատապարտուեցան. կրտսեր որդին չգիմնալով գործողութեան քիչ օրէն մեռաւ, իսկ միւս երեքը նոր անուններ առնելով կրօնաւոր եղան:

Միքայէլ Բ. Թլուատ

Նիկիեփոր պատրիարքը որ Բրօզի կղզին աքսորուած էր, իմանալով լեւոնի մահը, ըսաւ. «եկեղեցին թշնամիէ մը ազատեցաւ, յայց տէրութիւնն ալ մեծ կայսր մը կորոնցուց»:

Լեւոն Ե. Հայոց հետո՛ւ և առնչութիւն չէ ունեցած: Իր ժամանակ Հայաստանը կը կառավարուէր Խուզիմա (798—817) և Հօլ (818—834) արարացի սատրկաններէն. Կաթողիկոսն էր Դաւիթ Բ. (806—832):

Միքայէլ Բ. Բիւզանդական կայսր (820—829). ծնած է Փոխիզիոյ Ամօրիում քաղաքը: Բաղդախնդիր զինուոր, ձեռնտու գտնուեցաւ լեւոն Հայկազնի զահ բարձրանալուն: Յետոյ անոր դէմ դաւածանեց, բռնուեցաւ, լեւոնը սպաննել տուաւ: Եւ ի վերջոյ զահ բարձրացաւ (819 շեկտեմբեր): Կրօնական խնդիրներու քիչ տեղեակ ըլլալով՝ ամէն պայտամունքի ազատութիւն տուաւ: Ներքին իշխանութիւնը միշտ պղտորեցաւ խռովութիւններով: Եգիպտական Արաբ ծովահէնները զրաւեցին Կրետէն (826) մինչ Ափրիկէի Միւսլիմանները Սիկիլիոյ տէր կ'ըլլային (827):

ճրագը ձեռքը միայնակ բանտ իջաւ . Միքայէլ բարձր տեղ մը քնացած էր , իսկ պահապանները կը խռկային : Կայսրը բարկութենէն դուռը ոյժգին գոցեց ու մեկնեցաւ : Բայց Թէոդիկտոս անդրադարձաւ թէ հկողը կարմիր կօշիկները հագած էր , հետեւաբար կայսրն էր որ բարկացած կը մեկնէր : Իրենց կեանքը ազատելու համար պէտք էին Միքայէլի հետ միանալ ու Լեւոնը սպաննել : Թլուատը արթնցուցին խորհրդակցելու համար : «Գնա՛ դաւակիցներու» ըսէ որ ամէնքն ալ պիտի բերան տամ՝ եթէ զիս չազատեն ու Լեւոնը չըսպաննեն » , ըսաւ Միքայէլ Թէոդիկտոսի :

Ծննդեան գիշերն էր . Լեւոն սովորութիւն ունէր առտուան շարականներուն մասնակցիլ : Փղոսկրեայ դռնէն անցնելով մատուռ գնաց : Դուրսը սոսկալի ցուրտ մը կը տիրէր , կատաղի մրրիկը կը թափանցէր ամէնուրեք , նոյն իսկ կայսերական եկեղեցիին նրբանցքներուն մէջ : Գիշերն ալ խաւարտչին էր և ճրագներու տարտամ լոյսը հազիւ հազ կը լուսաւորէր : Բոլոր ներկաները , նոյն իսկ կայսրը ցուրտին պատճառաւ գլուխնին դրած էին տեսակ մը լայն վեղար որ կը ծածկէր մինչեւ երեսը :

Հազիւ թէ Լեւոն ժամերգութեան նշանը տուած էր երբ չորս կողմէ սուրերով զինեալ դաւադիրներ յարձակեցան իր վրայ . առոնք Միքայէլի կուսակիցներն էին որոնք կրօնաւորի զգեստին տակ ծպտած մուտ գտեր էին պալատան եկեղեցին : Կայսրը կարճահասակ էր , աշխոյժ և թեթեւաշարժ . խորանին հտին ապաստանած պղնձեայ ոսկեղօծ խաչելութիւն մը բռնելով կը ջանար վրան տեղացող հարուածներուն դէմ դնել : Բայց Լեւոն յոգնեցաւ . տեսնելով հսկայ մը որ ահագին սուրը գլխուն վերեւ կը բարձրացնէ «Գթութիւն» գոչեց , «Վրէժի ատեն է հիմա , պատասխանեց հսկան , և չէ թէ գթութեան » ու մէկ հարուածով վար ձգեց Լեւոնի ուսը , բազուկը և խաչը : Լեւոն Ե . վար ինկաւ յուսահատ մօնչիւնով մը . տակաւին ողջ ողջ՝ դաւադիրները յոշոտեցին

անոր անդամները, ձեռքերը, եւ ի վերջոյ գլուխը կտրեցին:

Անմիջապէս յետոյ Միքայէլ Բ. Թլուատ (*) եկեղեցի մտնելով Բիւզանդիոնի կայսր պաակուեցաւ: Ասոր հրամանով Թէոդոսիա կայսրուհին իր չորս մանչ զաւակներուն հետ աքսորուեցաւ Բրօզի կղզին: Մօր ու զաւակներուն հետ նաւակ դրին մօրթէ տօպրակ մըն ալ որ արիւն կը բուրէր. ասոր մէջ դրուած էր հայկազն կայսեր յօշօտուած մարմինը, որ մենաստանի մը մէկ անկիւնը թաղուեցաւ: Թէոդոսիա կուսանոց մտաւ, կայսերազուն իշխանները Միքայէլի հրամանով ներքինացման դատաւարտուեցան. կրտսեր որդին չղիմանալով գործողութեան քիչ օրէն մեռաւ, իսկ միւս երեքը նոր անուններ առնելով կրօնաւոր եղան:

Միքայէլ Բ. Թլուատ

Նիկիեփոր պատրիարքը որ Բրօզի կղզին աքսորուած էր, իմանալով լեւոնի մահը, ըսաւ. «Եկեղեցին թշնամի է մը ազատեցաւ, րայց տէրութիւնն ալ մեծ կայսր մը կորոնցուց»:

Լեւոն Ե. Հայոց հետ ո՛ր և առնչութիւն չէ ունեցած: Իր ժամանակ Հայաստանը կը կառավարուէր Խուզիմա (798—817) և Հօլ (818—834) արարացի ոստիկաններէն. կաթողիկոսն էր Դաւիթ Բ. (806—832):

Միքայէլ Բ. Բիւզանդական կայսր (820—829). Ծնած է Փոխիզիոյ Ամօրիում քաղաքը: Բաղդախնդի զինուոր, մեռնալու գտնուեցաւ Լեւոն Հայկազնի զահ բարձրանալուն: Յետոյ անոր դէմ դաւաժանեց, թռնուեցաւ, Լեւոնը սպաննել տուաւ եւ ի վերջոյ զահ բարձրացաւ (819 Ղեկտեմբեր): Կրօնական խնդիրներու քիչ տեղեակ ըլլալով՝ ամէն պաշտամունքի ազատութիւն տուաւ: Ներքին իշխանութիւնը միշտ պղտորեցաւ խռովութիւններով: Եգիպտական Արաբ ծովահէնները զրաւեցին Կրետէն (826) մինչ Ափրիկէի Միւսլիմանները Սիկիլիոյ տէր կ'ըլլային (827):

Թ Է Ռ Պ Ո Ս Ի Ս

[813—820]

Դուստր Արշաւիր Կամսարականի — որ Պատրիկ էր Էւ
Բիւզանդիոնի գանձապետ: — Ամուսնացաւ Լեւոն Հայկազնի
հետ երբ տակաւին սա զօրավար էր Հայկական գունդերու:
Դաւադրութեամբ մը Արշաւիր կայսր հռչակուած էր երբ
մատնուեցաւ, գանակոծուեցաւ ու աքսորուեցաւ Բիւթանիա
(808): Թէսդոսիա գեռ հօրը սուգը աւարտած չէր երբ ա-
մուսինն ալ աքսորուեցաւ: Սակայն այս դժբաղդութիւնները
կարծես յօրինուած էին իր ապագայ երջանկութիւնը ա'լ ա-
ւելի գեղեցիկ երեւցնելու համար: 811ին Լեւոն դարձաւ
աքսորէն և Արեւելքի զօրավար անուանուեցաւ: Սարրաս
անուն կրօնաւոր մը կայսրութիւն խոստացած էր Լեւոնի.
այդ գուշակութիւնը կատարուեցաւ 813ին, երբ Բիւզանդա-
կան բանակը, պարտութիւններէ ձանձրացած, Կայսր ընտ-
րեց Լեւոն Ե.ը՝ Միքայէլ Ա.ի տեղ: Այն վայրկեանին երբ
Լեւոն յաղթական Ոսկեղէն դռնէն Պոլիս կը մտնէր, Միքա-
յէլ Ա.ի կինը՝ Պրոկոպիա՝ նախանձէն կատղած նախատինք-
ներ կը տեղար Թէսդոսիայի դէմ, բարկա անուանելով զայն:
Իր ամուսնոյն սպաննուելէն ետքը, Միքայէլ Թլուատի
հրամանով քաշուեցաւ Բրօդի կղզին կուսանոցի մը մէջ:

Ն Ի Փ Ր Ո Ս Ի Ն Է

[823—830]

Ինչպէս տեսանք Նւփրոսինէ աղջիկն էր Մարիանէ հայ-
ազգի կայսրուհիին և Կոստանդին Զ.ի: Վեց տարեկան էր
երբ մայրը աքսորեցին. երկու տարի ետքը բոլորովին որ-
բացաւ երբ Իրէնէ կուրցուց իր հայրը և զինքն ալ փակեց
Բրինքիբօ կղզին վանքի մը մէջ: Փոքրիկ հայուհին որ այն-

քան ընտանեկան գծաութիւններ տեսած էր, սիրով փարեցաւ կեանքի մը որ լիովին կը յարմարէր իր հոգեկան աւարամագրութիւններուն: Կրօնական ուխտերը կատարեց, ընտանեցաւ վանքին մթնոլորտին հետ և երկրաւոր իղձերը՝ գիշերուան վերջին աստղերուն պէս մի առ մի մարեցան իր սրտին մէջ:

Միքայէլ Թլուստ գրօսանքի օր մը Բրինգիրօ եկաւ: Վանքերը թէեւ փակուած կը մնային ամէնուն առջեւ, բայց կայսրնէրէ շատեր, անաստելով օրէնքին, յաճախ հոն կուգային գեղեցկութիւններ դիտելու կամ ապահով ըլլալու համար թէ քաղաքական յանցաւոր մը խոյս տուած է: Եւփրոսինէի դէմքը աւերեց Միքայէլի հոգիէն բոլոր այն պատկերները, զոր տեսած էր իր ընդարձակ պիտութեան մէջ: Որոշեց ամուսնանալ հայուհիին հետ, բայց իր Թեկլա կինը դեռ կ'ապրէր և Կոստանդին Զ.ի օրինակը կ'իմացնէր իրեն թէ ապահարզան մը ի՞նչ խռովութիւններ կրնայ յարուցանել Կ. Պոլսոյ մէջ:

Թեկլայի մահը ուրախալի անակնկալ մը եղաւ Միքայէլի համար: Բայց կ'անգիտէր թէ նոյնչափ դժուարին արգելք մը կար Եւփրոսինէի ամուսնութեան. որովհետեւ նէ կատարած էր իր կրօնական ուխտերը: Միքայէլ ուրիշ հնարք մը մտածեց. պիտի ձեւացնէր ողբերգութիւն մը որու դերասանները պիտի ըլլային կայսրը և Ծերակոյտի անդամները. ինքը սուգ պիտի ձեւացնէր, անոնք ալ պիտի պաղատէին որ տէրութեան բարւոյն համար երկրորդ անգամ ամուսնանայ: Եթէ թագաժառանգէ զուրկ եղած ըլլար Միքայէլ, դիւրին էր, յանուն հասարակաց բարւոյն կրկին ամուսնութիւն առաջարկել. եկու տես որ արգէն Թէոֆիլ անունով որդի մը ունէր որ դերը կը դժուարացնէր:

— Տէր արքայ, ըսին Ծերակոյտի անդամները, Աստուած թագաժառանգ մը պարգեւած է քեզ. երկայն կեանք կը մաղթենք իրեն, բայց եթէ, Աստուած մի՛ արասցէ, յան-

կարծ մահը խլէ զայն մեր ձեռքէն, պետութիւնը որո՞ւ պիտի յանձնենք. պիտի թողո՞ւն որ արքունի ցեղը ջնջուի. թագաւոր մը միշտ քանի մը որդի պէտք է սննհնայ որպէս զի ապագայի հոգերէն ազատ ըլլայ:

— Տէր արքայ, աւելցուցին իշխանները, թագաւորը մարդիկներուն վրայ կ'իշխէ, թագուհին՝ կանանց: Տէրու թեան կէսը անտէր մնացեր է, մեր կիները անգլուխ են. գթա՛ մեր այս վիճակին վրայ:

Միքայէլ յայտնեց թէ աշխարհի մէջ միակ կոյս մը կայ, Եւփրոսինէ անուն, զոր կը յիշէր անգամ մը տեսած ըլլաւ Բրինքիրոյի մէջ. նէ միայն թերեւս կարող էր ամուսնու թեան յանձնառու ընել զինքը, բայց միւս կողմէն անկարելի պիտի ըլլար Եւփրոսինէն իրեն հարսնացնել, որովհետեւ նէ կրօնական ուխտերը կատարած էր: Անտոն Սիյէացի չողոքորթ ու աշխարհասէր պատրիարքը անմիջապէս արձակեալ հռչակեց Եւփրոսինէն իր կուսական ուխտերէն: Միքայէլ ի վերջոյ պահանջեց որ բոլոր իշխանները ընդունին հետեւեալ պայմանները. — 1. Կայսեր մահուանէն վերջ ալ Եւփրոսինէն կայսրուհի պիտի ճանչնան, 2. Եւփրոսինէի որդիքն ալ գահակից պիտի ըլլան Թէոֆիլի:

Եւ հարսանեկան պատրաստութիւնները սկսան:

Չենք գիտեր ի՞նչ զգաց Եւփրոսինէ, երբ յանկարծ իմացաւ թէ Հռոմէական պետութեան կայսրուհին ընտրուած է (823): Ինք անողարտ պահեց անբիծ հոգին արքունական կեանքի դաւերուն ու ոճիրներուն մէջ: Առանձնական կեանքին վրայ մանրամասնութիւններ կը պակսին: Չորս տարէ կայսրուհի մնաց: Երբ Միքայէլի մեռնելովը Թէոֆիլ անոր յաջորդեց, Եւփրոսինէ զայն ամուսնացնելէ յետոյ քաջուեցաւ Բրինքիւրօ, վայելելու իր անշուք բայց խաղաղ կեանքը: Եւփրոսինէ զաւակ չունեցաւ բնաւ:

ԱՐԹԻՒՐ ՊԵՐՆԷՏ

ԺԻՏԵՔՍ ԵՒ ԺԱՔԼԻՆ

ՅՈՒԶԻԶ, ԶԳԱՅԱՅՈՒՆՑ ԵՒ ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ,

ՄԵԾ ՎԷՊ

Թ Ի Ի 23

